ALLE ARTIKELEN VAN SIMONE KORKUS IN 2026 EN LAATSTE NUMMER 2025

18 NOVEMBER 2026 – verschenen in nr. 47

Mordechai Kremnitzer vreest het einde van Israël© Israel Democracy Institute

Interview Mordechai Kremnitzer

‘Niets is joodser dan de aspiratie voor vrede’

Rechtsgeleerde Mordechai Kremnitzer vocht altijd vurig voor de Israëlische democratie, maar lijkt na de regeringen-Netanyahu ontgoocheld. Toch werkt hij aan aanbevelingen voor een nieuwe regering. ‘Ik word verscheurd tussen hoop en wanhoop.’

Simone Korkus

Rechtsgeleerde Mordechai Kremnitzer vocht altijd vurig voor de Israëlische democratie, maar lijkt na de regeringen-Netanyahu ontgoocheld. Toch werkt hij aan aanbevelingen voor een nieuwe regering. ‘Ik word verscheurd tussen hoop en wanhoop.’

Al jaren hamert Mordechai Kremnitzer op aandacht voor de uitholling van de Israëlische democratie en de zwakke constitutionele bescherming van burgerrechten. Maar nu lijkt Israël zich in de diepste constitutionele crisis ooit te bevinden en dreigt het land politiek onregeerbaar te worden. Het gaat niet alleen om een politieke patstelling, maar om een fundamentele spanning tussen twee uitgangspunten van de staat: het joodse karakter en het democratische beginsel van politieke gelijkheid van alle burgers.

We kennen elkaar sinds de Tweede Intifada. Onze eerste ontmoeting vond plaats in 2004 in café Moment waar twee jaar eerder een terroristische zelfmoordaanslag had plaatsgevonden.

Kremnitzer is een wetenschapper pur sang. Als hoogleraar staatsrecht en strafrecht, rector aan de Hebrew University van Jeruzalem en senior fellow van het Israel Democracy Institute schreef hij talloze beleidsnota's, adviezen en boeken over de constitutionele rechtsorde van Israël met als doel de democratie te verbeteren. Hij reisde de wereld af om lezingen en interviews te geven, doceerde en schreef de ene beschouwing na de andere. Ook nu werkt hij aan een diepgaand onderzoek naar maatregelen die de democratie moeten redden.

Al die bijdragen weerspiegelen het dubbelleven van Kremnitzer. In het ene leven is hij de bekende rechtsgeleerde, op zijn vakgebied een belangrijke spil en richtinggever. Zijn tweede activistische leven als uitgesproken publieke intellectueel en vurig strijder voor de Israëlische democratie, mensenrechten en rechtsstaat laat zich minder gemakkelijk omschrijven. In essentie komt het voort uit zijn diepe overtuiging dat Israël alleen een volwaardige rechtvaardige democratie kan zijn wanneer de staat de vrijheid en gelijkheid van al zijn burgers waarborgt, minderheden beschermt en een onafhankelijke Palestijnse staat naast de Israëlische respecteert.

Hij is geen buitenstaander of proteststem, maar heeft jarenlang in officiële commissies gewerkt en daadwerkelijk bijgedragen aan Israëlische wetgeving. Juist dat maakt zijn waarschuwingen zo indringend.

Kremnitzer neemt geen blad voor de mond. Onder de opeenvolgende regeringen van Netanyahu lijkt hij van de ene juridische schok in de andere te belanden. In 2014, toen de regering-Netanyahu de natiestaat-wet voorstelde, waarin het recht op nationale zelfbeschikking uitsluitend aan het joodse volk wordt voorbehouden, waarschuwde hij dat deze wet de doodsteek voor het democratisch karakter van de staat zou betekenen.Toen die wet vier jaar later werd ingevoerd, waarschuwde hij dat Israël bijna ongemerkt het karakter van een religieuze staat kreeg.

De rechtshervormingen die de regering van Netanyahu in 2023 inzette, noemde hij een poging om de regeringsmacht vrijwel onbeperkt te maken. Ook de discriminerende wetgeving tegen de Palestijnen, beperkingen van de herdenking van de Nakba en voorstellen die Palestijnen uit de bezette gebieden mogelijkheden tot schadevergoeding ontnemen, vindt hij ronduit schandalig en ondemocratisch.

Tegelijkertijd is hij het kind van zijn familiegeschiedenis. Zijn beide ouders waren Holocaustoverlevenden, tijdens de oorlog zaten ze ondergedoken bij een Oekraïense priester. Toen aan het einde van de oorlog de Russen Oekraïne binnentrokken, vroeg de priester de ouders om nooit bekend te maken dat hij hen geholpen had, dat zou zijn naam in de gemeenschap kunnen schaden. Kremnitzer zag hierin het diepe, verborgen antisemitisme dat niet door assimilatie of afscheiding kon worden opgelost. De enige oplossing voor joden is volgens hem een eigen thuisland. In die zin noemt hij zichzelf zionist.

Ik spreek hem in zijn studeerkamer in de wijk Beit HaKerem, een van de oudste tuinstadwijken van Jeruzalem, gesticht tijdens het Britse mandaat. Hier lijken de muren nog steeds zijn idealen te ademen. Maar Kremnitzer is aangedaan, lijkt het, ontgoocheld.

'Netanyahu en de zijnen vernietigen de democratie en de meest gekoesterde waarden van normale Israëliërs die zich verbonden voelen met liberalisme en humanisme. Als deze trend zich voortzet dan is er voor mij nog maar één keuze: een leven in ballingschap in het buitenland of een aan mijzelf opgelegd ballingschap in Israël. Maar ik kan dan geen deel meer uitmaken van de staat Israël. Voor mij is dit een enorme verandering in mijn denken.'

Even hangen zijn woorden tussen ons in. Zijn opmerking schokt mij. Ik ken hem al vele jaren als een onvermoeibaar strijder voor de democratie, mensenrechten en gelijkheid. Zelfs bij onze ontmoeting in 2018 na de invoering van de natiestaat-wet dacht hij niet aan vertrekken.

Wat is er veranderd?

'Er is er een zeer negatieve en bedreigende ontwikkeling. Velen die vandaag uit naam van het zionisme spreken – zoals de regering-Netanyahu – zouden door Herzl volledig zijn verbannen. Het Groot-Israël, dat deze groepen nastreven, exclusief voor joden, en de ideologie die niet-joden in Libanon, Syrië, Iran, Irak, Gaza wil vernietigen, staat haaks op de oorspronkelijke idealen van het zionisme en ook op wat ik geloof.'

Maar zijn die idealen – het joodse karakter en de democratie – niet al vanaf het begin problematisch geweest?

'Dat Israël een joodse staat en tegelijkertijd een democratische rechtsstaat is, brengt zeker spanning met zich mee maar hoeft geen tegenstrijdigheid te zijn. Zoals Ze'ev Jabotinsky, de ideologische voorvader van de Likoed-partij, al voor de oprichting van de staat zei: een joodse meerderheid kan het karakter van de staat bepalen, maar democratie vereist gelijke rechten voor alle burgers.'

De werkelijke test voor de democratie, zegt Kremnitzer, is hoe zij minderheden behandelt. Palestijnen, Druzen, Bedoeïenen moeten volledige gelijkheid genieten, zoals de Israëlische Onafhankelijkheidsverklaring van 1948 ook beloofde. Dat geldt ook voor culturele collectieve rechten, waaronder de herdenking van de Nakba. 'De natiestaat-wet heeft die rechten onderuitgehaald en geeft als boodschap de superioriteit van de joden. Als we een democratie willen, kunnen we niet accepteren dat het ene volk superieur is aan het andere.'

Een liberale democratie is volgens hem meer dan de zeggenschap van de meerderheid. Zij vereist constitutionele begrenzing van de politieke macht, gelijkheid voor de wet en bescherming van minderheden. De Hoge Raad moet erop toezien dat de meerderheid zich rechtvaardig en rechtmatig naar de minderheden gedraagt en hen beschermt, ook tegen de regering, politie en veiligheidsdiensten. Als dat niet gebeurt, dan kan de Hoge Raad corrigerend optreden. 'Maar met de rechtshervormingen die het extreem-rechtse kabinet sinds 2022 invoert, wil de regering die taak overnemen en het hoogste rechtsorgaan castreren.'

Volgens Kremnitzer is de uitholling inmiddels structureel en vindt zij van binnenuit plaats. 'Aangezien de regering-Netanyahu de rechters op voordracht vanuit de politiek benoemt, zijn ze niet meer onafhankelijk. Er zijn vele rechts-conservatieve en ultra-rechtse rechters benoemd, die zich meer identificeren met het joodse karakter van de staat dan met de democratie, terwijl zij juist de hoeders van die democratie zouden moeten zijn. Dit betekent een gevaar voor iedere burger die niet het reactionaire, ultra-rechtse gedachtegoed benadrukt, vooral ook voor Palestijnen. De Hoge Raad verliest zijn missie.'

Er is nog een andere manier waarop burgers zich in een democratie manifesteren: door verkiezingen. Bij de verkiezingen van 27 oktober verwierven Palestijnse burgers van Israël, die ongeveer twintig procent van de bevolking uitmaken, met negentien zetels een aanzienlijke parlementaire vertegenwoordiging. Met een opkomst van tachtig procent waren ze bijzonder gemotiveerd om een verschil te maken. Toch blijven de meeste joodse partijen – met uitzondering van de Democraten – onwillig om Palestijnse partijen in een regeringscoalitie op te nemen.

Sommige eisen zelfs dat de Palestijnse partijen eerst hun loyaliteit aan de joodse staat en zionistische idealen verklaren.

Geen enkel politiek blok heeft een meerderheid. Als partijen er niet in slagen een coalitie te vormen, zullen nieuwe verkiezingen nodig zijn. Op 7 november stelde Gadi Eisenkot van het Veranderblok een nationale noodregering voor. Dat zou de onmiddellijke impasse kunnen doorbreken, maar niet noodzakelijk de onderliggende constitutionele crisis oplossen.

Knesset-voorzitter Amir Ohana, de Israëlische president Isaac Herzog, oppositieleider Gadi Eisenkot, waarnemend premier Benjamin Netanyahu, president van het Hooggerechtshof Yitzhak Amit en overige partijleiders tijdens de openingszitting van de nieuwe Knesset. Jeruzalem, 10 november© Gil Cohen-Magen / dpa / ANP

Als Palestijnse burgers kunnen stemmen en gekozen kunnen worden, maar hun partijen systematisch worden uitgesloten van politieke macht, kunnen we dan nog wel spreken van democratische politieke gelijkheid?

‘Ik denk dat het Eisenkot-blok, met uitzondering van de Democraten, een grote fout heeft gemaakt om zich vast te leggen op niet-regeren met Palestijnse partijen. Als ze dat nu toch doen, worden ze beschuldigd van kiezersbedrog. De rechtse partijen zullen dat aangrijpen om de formatie op te blazen.’

Hij vreest dat de uitsluiting van de Palestijnse partijen vooral bij het rechtse blok voortkomt uit racisme, messiaanse ideeën over Groot-Israël. Hoe kunnen partijen als die van Ben Gvir en Smotrich, die hij antiliberaal en racistisch noemt, en de ultra-orthodoxe partijen die een staat volgens de halacha, de joodse leefregels, nastreven, ooit een gemeenschappelijke democratische basis vinden? Tegelijkertijd erkent hij de moeilijke positie van Palestijnse burgers. Ze zijn staatsburger van Israël, maar voelen zich verbonden met de Palestijnen in de bezette gebieden. Hoe worden zij en de joodse partijen het eens over onderwerpen als de Israëlische bezetting?

Toch willen de Palestijnse partijen nu meeregeren. Is het afwijzen van die handreiking een gemiste kans voor Israël?

‘Gelijkwaardige vertegenwoordiging van Palestijnse burgers is gezond en is een voorwaarde voor de democratie. Palestijnse partijen zouden een brug kunnen vormen naar de Palestijnse gebieden en de verdere contacten in het Midden-Oosten. Ik weet niet of we ooit nog zo’n kans krijgen. Israël begreep niet dat als je de staat als joods definieert, veel burgers daaruit opmaken dat joden prioriteit genieten. Dat probleem heeft Israël niet opgelost en ook nu falen we weer.’

Minstens zo urgent, maar juridisch complexer, is de situatie van de Palestijnse gebieden. Op de Westelijke Jordaanoever leven twee bevolkingsgroepen onder fundamenteel verschillende juridische en politieke systemen. Israëlische kolonisten genieten het Israëlische staatsburgerschap en stemrecht, terwijl Palestijnen onder militaire bezetting leven zonder te kunnen stemmen voor de regering die verregaande controle over hun leven uitoefent. In Gaza, waar zich een humanitaire ramp voltrekt, kunnen we nauwelijks nog van een rechtsorde spreken.

Kremnitzer zoekt de oorsprong in de Zesdaagse Oorlog van 1967. De overweldigende militaire overwinning gaf Israël het gevoel onoverwinnelijk te zijn. De volgens internationaal recht illegale nederzettingen ontstonden, en daarmee een situatie waarin Israël de bezette bevolking als inferieur en als vijand beschouwde. Al in 1967 waarschuwde de filosoof Yeshayahu Leibowitz dat de bezetting uiteindelijk de Israëlische democratie zou aantasten en dat het besturen van een ander volk tegen zijn wil het karakter van de Israëlische staat zou veranderen.

‘Een van de politieke successen van rechts was dat ze de meerderheid van de joodse bevolking ervan overtuigden dat het Israëlisch-Palestijns conflict niet kan worden opgelost en de Palestijnen de grootste vijand van Israël zijn’, zegt Kremnitzer. ‘Tegen zo’n demonische vijand zouden we onszelf permanent moeten verdedigen. Netanyahu spreekt nu over “Super Sparta”. Deze manier van denken betekent het einde van Israël. Daarom moet deze bezetting worden opgelost op een manier die fair is voor beide volken.’

De terroristische aanval van 7 oktober 2023 versterkte het vijandbeeld. Het bijbelse Amalek, de aartsvijand van het joodse volk, werd onderdeel van de politieke retoriek van rechts.

‘Ja. Dit speelde zeker bij de rechtse partijen die zeiden: kijk, Amalek is hier. Alle Palestijnen zijn de vijand. Volgens de bijbel moet Amalek worden bestreden door alles wat hem toebehoort te vernietigen: mannen, vrouwen, kinderen, de huizen, kudden. Alles. Er mag niets overblijven. Ik wil wat op 7 oktober is gebeurd zeker niet bagatelliseren, maar Amalek zou nooit deel van onze politieke discussies mogen zijn.’

Op de vraag of er in Gaza genocide heeft plaatsgevonden, wil Kremnitzer nu niet ingaan omdat we dan in juridische definities terechtkomen. Maar over de verwoesting is hij ondubbelzinnig. ‘De grove vernietiging die daar heeft plaatsgevonden is buiten elke proportie en een oorlogsmisdrijf. Het is erg moeilijk voor Israëliërs om te accepteren dat hun soldaten, hun eigen kinderen en kleinkinderen, oorlogsmisdrijven hebben gepleegd. Bovendien voelden vele Israëliërs zich wraakzuchtig. Zelfs nu zeggen mensen nog over de Gazanen: ze hebben het verdiend.’

Ondertussen neemt kolonistengeweld op de Westoever toe.

‘Dat joden pogroms uitvoeren terwijl leger en politie niets doen, het zelfs aanmoedigen, vind ik onverdraaglijk. Het is nodig en mogelijk om een onafhankelijke Palestijnse staat op te richten en twee onafhankelijke staten naast elkaar te laten bestaan. Je kunt als joodse Israëliër niet claimen dat wij het recht op zelfbeschikking hebben, terwijl je het Palestijnse volk dat recht ontzegt.’

De gedachte van Amalek en vergelding ziet Kremnitzer ook terug in de nieuwe wetgeving over de doodstraf voor Palestijnen die terroristische misdrijven plegen. In *Haaretz* van maart dit jaar noemde hij de wet weerzinwekkend en racistisch, een aantasting van de menselijke waardigheid en een breuk met humanistische en liberale waarden. 'De doodstraf bestond al in de Israëlische wetgeving sinds de berechting van Eichman, maar is uitsluitend toegepast voor de berechting van nazi-misdadigers. Dit gaat nu waarschijnlijk veranderen. We zullen in Israël executies door ophanging meemaken en overal executieplaatsen en galgen zien.'

Waarom vindt u dat voor Israël schokkender dan voor bijvoorbeeld de Verenigde Staten?

'Onze joodse traditie is zeer afkeurend tegenover de doodstraf. Volgens de Misjna – de verzameling joodse religieuze wetten, rechtsregels en ethische voorschriften – werd een sanhedrin, de hoogste joodse raad in de Oudheid, die eens in de zeventig jaar de doodstraf oplegde al als moorddadig beschouwd. Er waren zelfs joden, zoals Martin Buber, die tegen de executie van Eichman waren.'

Het raakt volgens hem de fundamenten van de rechtsstaat. 'Je kunt niet tegelijkertijd in de onaantastbaarheid van het menselijk leven geloven en mensen ophangen. Ook vanuit utilitaristisch oogpunt heeft de doodstraf voor mensen die al bereid zijn te sterven geen effect. Je veroorzaakt haat, martelaren, en dat zal de veiligheid van Israël niet helpen. Het bevestigt slechts de superioriteit en wraakzucht.'

Als ik u beluister, brokkelt het democratisch bouwwerk aan alle kanten af. Wat gebeurt er als dit proces zich voortzet?

Hij zucht en aarzelt. 'Ik ben bang om te antwoorden, want ik zie slechts duisternis. Als Israël nog zal bestaan, dan wordt het een totaal andere staat en tegengesteld aan alles waarin de oprichters van de joodse staat geloofden. Ik denk dat de internationale wereld zich volledig zal afkeren van zo'n Israël. De internationale diplomatieke en economische betrekkingen staan nu al onder enorme druk. Zoals Netanyahu zegt, wordt Israël dan Sparta.'

Toch werkt u aan aanbevelingen voor een nieuwe regering. U heeft de hoop op herstel kennelijk nog niet helemaal opgegeven?

'Er moet een nieuwe herstelregering komen die de grove fouten van de vorige regering ongedaan maakt. Dat is op zich al een hele klus, maar het is niet genoeg. We moeten vooral kijken naar de rol van Israël in het Midden-Oosten en onze relaties met de Palestijnen. Er is niets joodser dan de aspiratie voor vrede.'

Ook de mentaliteit moet veranderen, zegt Kremnitzer. In onderwijs en media moeten democratische waarden opnieuw een plaats krijgen. Een liberaler klimaat en economische vooruitzichten kunnen het vertrek van de Israëlische intelligentsia tot stilstand brengen en misschien emigranten doen terugkeren. Vredesonderhandelingen en wederopbouwprogramma's moeten worden gestart.

'Er zijn vele getalenteerde mensen aan de joodse en Palestijnse kant', zegt hij. 'Natuurlijk zullen anderen proberen de vredesacties te torpederen. Maar als je mij voordat Sadat naar Israël kwam had gevraagd of er een Israëlisch-Egyptische vredesovereenkomst zou komen, had ik het ontkend. En toch kwam die er. Er is een moedige leider nodig die zijn leven op het spel zet.'

Als Israël serieus aan democratisch herstel werkt en vredesonderhandelingen met de Palestijnen begint, zal het volgens Kremnitzer ook een ander Europa tegenover zich vinden. 'Nu word ik nog

verscheurd tussen hoop en wanhoop. Het voelt alsof ik het licht zie, maar gelijktijdig de duisternis word ingetrokken.'

Prof. dr. Mordechai Kremnitzer

1948 Geboren in Fürth, Duitsland, als zoon van joodse Holocaustoverlevenden. Emigreert in 1949 naar Israël

Jaren zestig Studeert rechten aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem

1970-1981 Militair rechter en plaatsvervangend hoofdaanklager (1970–1977). Promoveert in 1981 in de rechtsgeleerdheid

1990-1993 Decaan van de rechtenfaculteit van de Hebreeuwse Universiteit

1994-heden Senior Fellow bij het Israel Democracy Institute (IDI). Werkt in de jaren negentig mee aan de hervorming van het Israëlische strafrecht

2000-2003 Voorzitter van de Israëlische Persraad. Publiceert *Incitement, Not Sedition* (2001) en ontvangt de Zeltnerprijs (2003)

2012-2013 Publiceert studies over Menachem Begin en Ze'ev Jabotinsky, democratie, gelijkheid en constitutionele waarden. Wordt bestuurslid van de International Anti-Corruption Academy

2014-2018 Publiceert kritische juridische adviezen over de Natiestaatwet. Mederedacteur van *Human Dignity and Criminal Law* (2018)

2023-2026 Prominent criticus van de Israëlische rechtshervormingen. Publiceert in 2026 over vrijheid van meningsuiting tijdens oorlog en bestrijdt de doodstraf

2 NOVEMBER 2026

De Arabische partijen in Israël

Een sleutelpositie binnen een verdeeld land

De verkiezingsuitslag heeft een vraag op tafel gelegd die de Israëlische politiek niet langer gemakkelijk kan ontwijken: zijn Palestijnse burgers alleen welkom als kiezers, of ook als volwaardige deelnemers aan de macht?

De verkiezingsuitslag in Israël zou weleens het beste kunnen zijn wat het land in lange tijd is overkomen. De uitslag bracht geen duidelijke regeringsmeerderheid voort, maar een politieke patstelling tussen het pro-Netanyahu-blok en de coalitie rondom Gadi Eisenkot. En toch is er een onmiskenbare winnaar: de Palestijnse burgers van Israël. Zij hebben hun aandeel in ieder geval geleverd. In sommige Arabische plaatsen kwam naar verluidt ongeveer tachtig procent van de kiesgerechtigden naar de stembus. Mensen stonden langdurig in de rij om hun stem uit te brengen. Hun boodschap was helder: wij willen deelnemen aan de toekomst van dit land.

Voor het eerst kunnen Palestijnse burgers van Israël nu de politieke sleutelpositie innemen die decennialang vaak bij de ultraorthodoxe partijen lag, namelijk de onmisbare machtsfactor bij de vorming van een regering. Daardoor ontstaat de mogelijkheid van een regering die niet alleen

steunt op de joodse meerderheid, maar een afspiegeling vormt van de hele Israëlische bevolking. Dat zou een historische doorbraak betekenen.

Netanyahu's reactie was voorspelbaar. Zijn Likudpartij beschuldigt de Arabische partijen ervan de verkiezingen te hebben gestolen, de kiezers te hebben omgekocht en spreekt over fraude. De Centrale Verkiezingscommissie wees de beschuldiging van grootschalige fraude van de hand. De veiligheidsdienst Shin Bet onderzoekt een mogelijke verdenking van buitenlandse inmenging, zonder de groep van de Arabische kiezers te verdenken. De tegenstelling is schrijnend. Terwijl de legitimiteit van Arabische stemmen in twijfel wordt getrokken, laat de regering op de bezette Westelijke Jordaanoever een klimaat voortbestaan van terreur waarin Palestijnen worden aangevallen, mishandeld en van hun bestaansmiddelen beroofd.
En toch biedt juist deze verkiezingsuitslag Israël de mogelijkheid van democratisch perspectief.

Ahmed Tibi, de Palestijns-Israëlische politicus die ooit als adviseur van PLO-leider Yasser Arafat optrad, heeft al voorzichtig laten doorschemeren dat hij bereid is tot regeren. Daarmee ontstaat zelfs de mogelijkheid dat een politicus die jarenlang buiten de Israëlische machtsstructuren werd gehouden, een ministerspost zou bekleden.

Yair Golan, lijsttrekker van de Democratische Partij in het anti-Netanyahu-blok, heeft aangekondigd dat de deuren naar de Arabische partijen openstaan. Ook binnen de Israëlische samenleving pleit een beweging van inmiddels naar eigen zeggen vijftigduizend Israëliërs voor samenwerking met Arabische partijen. Hun tegenstanders zetten hen weg als *smolanim,* linkse rakkers. Maar wat zou meer getuigen van de vitaliteit van een democratie dan dat?

Bovendien zouden de Arabische partijen een brug kunnen vormen tussen hun joodse landgenoten en de Arabische wereld, bijvoorbeeld bij mogelijke onderhandelingen met Arabische buurlanden, Libanon, Syrië, Saoedi-Arabië. Ze kennen de Israëlische samenleving van binnenuit en beschikken over de taal, cultuur en ervaring van beide werelden. Maar juist daar beginnen de problemen.

Binnen het anti-Netanyahu-blok lopen de opvattingen over samenwerking met de Arabische partijen sterk uiteen. Avigdor Lieberman, leider van de nationalistische partij Yisrael Beiteinu, zelf woonachtig in een nederzetting op de Westelijke Jordaanoever en onderdeel van het anti-Netanyahu-blok, heeft de grenzen van zijn bereidheid tot samenwerking al aangegeven in een slapstickachtige slogan: 'Niet met Bibi en niet met Tibi.' Netanyahu mag verdwijnen, maar dat betekent nog niet dat de Arabische burgers als gelijkwaardige politieke partners worden geaccepteerd.

Ook Naftali Bennett, leider van de alliantie Bejachad, heeft nadrukkelijk aangegeven alleen met zionistische partijen te willen regeren. De voormalige premier komt uit de rechts-nationalistische politieke traditie en heeft zijn wortels in de omgeving van Likud. Toch heeft Bennett in het verleden laten zien bereid te zijn tot onverwachte coalities. In 2021 vormde hij een regering met partijen van rechts, het centrum en links, die bovendien voor het eerst de Arabische partij Ra'am als volwaardige coalitiepartner omvatte. Maar dat historische experiment hield nauwelijks een jaar stand. Eisenkot, de leider van Yashar, sluit Arabische partijen uit, tenzij ze aan zeer strikte eisen voldoen. Die voorwaarden hebben veel weg van een loyaliteitstest.

Daarmee ontstaat een merkwaardige situatie. De Arabische partijen beschikken over voldoende zetels om het anti-Netanyahu-blok aan een meerderheid te helpen, maar een deel van dat blok weigert. De vraag is of de dreiging van nieuwe verkiezingen de partijen uiteindelijk zal dwingen tot pragmatische overeenkomsten zoals in het verleden vaker is gebeurd, zelfs met leden van het andere blok.

Maar de verdeeldheid gaat veel dieper dan de vraag wie met wie een coalitie mag vormen. Hier raken we aan een aspect van de Israëlische verkiezingen dat Europese politieke analisten soms over het hoofd zien. De bezetting van de Westelijke Jordaanoever en de Israëlische controle over de Palestijnse gebieden vormen voor een groot deel van de joodse bevolking geen onderwerp voor politieke heroverweging meer. Tijdens de verkiezingscampagne ging het nauwelijks over de vraag hoe die werkelijkheid zou moeten veranderen. Toen ik actievoerders van de meest linkse partij, de Democratische Partij, vroeg hoe zij de toekomst van de Westoever en de wederopbouw van de Gazastrook zagen, bleef het stil. Het is een veelzeggende stilte. De Palestijnse kwestie wordt voornamelijk benaderd als een veiligheidsvraagstuk, want om veiligheid draait het voor veel joodse Israëliërs.

Allereerst om fysieke veiligheid, in een land dat de afgelopen jaren op verschillende fronten oorlog heeft gevoerd en zich voorbereidt op mogelijk hernieuwde aanvallen. Maar ook om financiële zekerheid, in een economie die zwaar onder de oorlogen heeft geleden. Om de zekerheid van een dak boven het hoofd, terwijl duizenden geëvacueerde Israëliërs nog altijd niet definitief naar hun woningen zijn teruggekeerd. Om werk, inkomen en de mogelijkheid een carrière op te bouwen zonder telkens opnieuw te worden opgeroepen voor militaire reservedienst. Wie de Palestijnse kwestie uitsluitend door de bril van veiligheid bekijkt, ziet de Palestijnen vooral als een mogelijk gevaar en veel minder als burgers, buren of toekomstige politieke partners.

Daar ligt misschien wel de grootste uitdaging voor de Israëlische democratie. Het land is diep verscheurd. Volgens een bekend gezegde zijn er waar vijf joden samenkomen minstens zes meningen. Het wantrouwen tegenover de Palestijnen is zeker na 7 oktober 2023 onder veel joodse Israëliërs zo diepgeworteld dat een gezamenlijke regering met de Palestijnse burgers in Israël, zelfs na deze verkiezingsuitslag, uiterst moeilijk voorstelbaar blijft.

De politieke mogelijkheden zijn daardoor beperkt. Eén scenario is dat Netanyahu erin slaagt aan de macht te blijven, bijvoorbeeld doordat partijen of individuele parlementariërs uit het oppositiekamp alsnog bereid blijken met hem samen te werken. Dat zou een voortzetting kunnen betekenen van de huidige nationalistische en religieus-conservatieve koers, met alle gevolgen voor de rechterlijke macht, de bezetting en de oorlogspolitiek van dien, een rampenkoers die aanstuurt op een theocratische reactionaire dictatuur.

Een tweede mogelijkheid is een minderheidsregering van het anti-Netanyahu-blok. Maar zonder de Arabische partijen beschikt dat blok slechts over 48 van de 120 zetels en zou het afhankelijk zijn van steun of gedoogsteun van partijen die er zelf geen deel van uitmaken. Het zou bij iedere belangrijke stemming in de Knesset opnieuw zijn bestaansrecht moeten bevechten.

Er is nog een andere mogelijkheid, die in de Israëlische politieke discussie regelmatig opduikt wanneer de partijpolitiek vastloopt: een regering van deskundigen, een zogenoemd technocratisch kabinet. Het idee is niet nieuw. Het Israel Democracy Institute heeft in een analyse uit oktober 2023 verschillende vormen van technocratisch bestuur onderzocht. Er is een volledig zakenkabinet, een tijdelijk overgangskabinet van deskundigen en een nationale eenheidsregering onder leiding van een partijloze premier.

Die gedachte is op zich aantrekkelijk. Wanneer politici niet langer in staat zijn hun onderlinge tegenstellingen te overbruggen, de samenleving verdeeld is en het uitschrijven van nieuwe verkiezingen geen principiële veranderingen voortbrengt, zouden onafhankelijke deskundigen tijdelijk de verantwoordelijkheid kunnen krijgen voor het bestuur van het land. Je moet dan

denken aan ervaren bestuurders, economen, juristen, diplomaten en veiligheidsspecialisten die zich niet in de eerste plaats bezighouden met partijbelangen of verkiezingskansen.

Hun opdracht zou beperkt kunnen blijven tot een aantal urgente kwesties: economisch herstel, de wederopbouw van door oorlog getroffen gebieden, het herstellen van vertrouwen in de staatsinstellingen, zowel in binnen- als buitenland, en het stabiliseren van de veiligheidssituatie.

Maar in Israël stuit dit model op een fundamenteel probleem. Volgens de Israëlische wet moet de premier lid zijn van de Knesset. Een volledig partijloos zakenkabinet, zoals dat in sommige Europese landen mogelijk is, kan niet worden gevormd. Maar een kabinet waarin de premier parlementariër is, terwijl een groot deel van de ministers onafhankelijke deskundigen zijn, kan wel worden geformeerd. Daarbij stuiten we op het grootste probleem. De politieke partijen zouden eerst moeten overeenkomen welke deskundigen het land mogen besturen, welk mandaat zij krijgen en hoelang dat bestuur mag duren. En daarmee zijn we weer terug bij af. Vijf joden en zes standpunten.

Het onderlinge wantrouwen is groot, want wie zou je in Israël als werkelijk onafhankelijk beschouwen? Een oud-legergeneraal? Een oud-rechter van het Hooggerechtshof? Een bekende econoom? En hoe zouden de Palestijnse burgers van Israël in zo'n kabinet vertegenwoordigd mogen zijn? Dat schuurt met de Israëlische democratie in de praktijk. Een zakenkabinet kan de fundamentele tegenstelling niet oplossen tussen een staat die zichzelf als joods definieert en het democratisch beginsel dat alle burgers, ongeacht hun afkomst of religie, gelijke politieke rechten behoren te hebben. Misschien schuilt in dit laatste juist de betekenis van deze verkiezingen. De verkiezingsuitslag heeft een vraag op tafel gelegd die de Israëlische politiek niet langer gemakkelijk kan ontwijken: zijn Palestijnse burgers van Israël alleen welkom als kiezers, of ook als volwaardige deelnemers aan de macht? Het volk heeft gekozen. Nu zijn de politici aan zet.

14 OKTOBER 2026 – verschenen in nr. 42

Nevenschade in Gaza: moeilijk te geloven

In Israël is veel kritiek op *Naza,* de documentaire waarin Israëlische militairen vertellen met welk gemak hun leger in Gaza burgers doodt. Is de film niet integer? Of zijn de vragen die hij oproept te pijnlijk?

De documentaire *Naza* van de Israëlische filmmakers Yuval Abraham en Rachel Szor heeft in Israël een storm ontketend. In de film vertellen anonieme Israëlische militairen over de selectie van en bombardementen op Gazaanse doelen, veelal via AI, en over de grote aantallen burgerslachtoffers die daarbij vallen. 'Naza' is het Hebreeuwse militaire letterwoord voor *nezek agavi,* nevenschade.

De film is in Israël zelf nog niet publiekelijk vertoond. Toch beschuldigen ministers de filmmakers al van landverraad, wordt onderzocht of hun het staatsburgerschap kan worden ontnomen en de film verboden kan worden. Inmiddels is een Israëlische tegendocumentaire uitgebracht getiteld *Naza: The Real Story.* Ook onder joodse Israëlische burgers roept *Naza* sterke reacties op. Hun oordeel is

gebaseerd op wat er over de film in de Israëlische media is gepubliceerd, de trailer en hun eigen kennis en ervaring.

Er klinkt ook inhoudelijke kritiek. In een samenleving waarin een groot deel van de joodse volwassen bevolking militaire dienst heeft verricht, velen als reservist zijn opgeroepen en kinderen in het leger zitten, worden vraagtekens gezet bij de manier waarop *Naza* de beschuldigingen onderbouwt. Dat geldt ook voor de twee inlichtingenofficieren die ik sprak. Opvallend is hoe moeilijk het blijkt twee werkelijkheden naast elkaar te laten bestaan: de gebeurtenissen van 7 oktober en wat Israël vervolgens in Gaza heeft gedaan. Erkenning van het laatste lijkt in de ogen van veel Israëliërs bijna een ontkenning van het eerste.

O., een vijftiger, diende jarenlang als commandant bij een gevechtseenheid van de militaire inlichtingendienst Eenheid 8200 en werd na 7 oktober 2023 opnieuw actief als reservist. Hij kent de militaire besluitvorming van binnenuit. Zijn zoon dient in een gevechtseenheid. O. verzocht om anoniem te blijven. Hij omschrijft zichzelf als politiek in het midden. Hij denkt dat de film in Israël nu sterk gepolitiseerd is en dat de reacties van extreem-rechts de controverse verder aanjaagden.

Toch is O. geschokt door wat hij over de documentaire las. Hij ontkent niet dat er misstanden aan de Israëlische kant zijn. Hij vindt dat Israël moet optreden tegen het geweld van extremistische kolonisten op de Westoever. Voor dat geweld zijn betrouwbare bewijzen. En juist daar wringt voor hem de schoen bij *Naza*. Hij twijfelt aan de betrouwbaarheid. 'De suggestie dat burgers opzettelijk zijn aangevallen om zo veel mogelijk schade aan te richten en de bewering dat het leger Gazanen die voedsel probeerden te bemachtigen bewust aanviel als onderdeel van een militair plan, kloppen niet.'

O. bezocht een hooggeplaatste officier binnen het Zuidelijk Commando, dat verantwoordelijk is voor de Gazastrook, en zag hoe de besluitvorming voor een aanval tot stand kwam. 'Doelwitten worden via verschillende bronnen opgespoord: inlichtingen, militairen ter plaatse, AI en observatie vanuit de lucht. Vervolgens worden ze geselecteerd aan de hand van vooraf vastgestelde tactische en strategische criteria. Voordat een doelwit wordt aangevallen, vindt een juridisch beoordelings- en goedkeuringsproces plaats en wordt ook de verwachte nevenschade berekend. Als die te groot is wordt de aanval afgeblazen. Het is niet zo dat een piloot, infanterist, inlichtingenofficier of AI-systeem zelfstandig bepaalt dat iemand moet worden uitgeschakeld.'

'Na 7 oktober', zegt hij, 'werden de regels aangescherpt. In deze oorlog werd sneller teruggeschoten om de eigen soldaten te beschermen. Vergeet niet: we zijn in oorlog. Hamas-strijders opereren vanuit of rond woonhuizen, scholen en ziekenhuizen. Als een militair doelwit belangrijk genoeg werd geacht, kon worden besloten een aanval uit te voeren ondanks het risico op burgerslachtoffers, ook kinderen.' Maar in Israël kent iedere militair volgens O. het begrip: *tohar ha-neshek,* letterlijk: zuiverheid van de wapens. Geweld is alleen toegestaan voor de uitvoering van de militaire opdracht en voor zover noodzakelijk.

'Als het leger niets om nevenschade gaf, had het Gaza vanuit de lucht kunnen platbombarderen zonder één soldaat naar binnen te sturen.' O. vindt dat de film te weinig context geeft. 'Het is alsof deze oorlog uit het niets is ontstaan. De terroristische aanval van 7 oktober, de moorden, verkrachtingen en gijzelingen, komen nauwelijks aan bod.'

Hoe verklaart hij dan de zeventigduizend Gazaanse doden? 'Ik twijfel er niet aan dat er in Gaza verschrikkelijk is geleden. Ik vind het heel verdrietig dat onder de slachtoffers onschuldige vrouwen en kinderen zijn. Maar in Israël geloven wij dat Hamas als terroristische organisatie moet worden ontmanteld. Onze zonen voeren die opdracht uit. Daarom vind ik het zo pijnlijk wanneer

Israëliërs, zoals de makers van *Naza,* zich met onvoldoende gefundeerde argumenten tegen hen keren. Zo'n film brengt in Israël echt geen discussie over de oorlog en de gevolgen ervan op gang.'

Ook Sarit Zehavi is woedend over wat ze over de film heeft gelezen. 'De makers hadden mij simpelweg kunnen interviewen', zegt ze. 'Ik zou zonder mijn identiteit te verbergen voor de camera zijn gaan staan en hebben uitgelegd hoe de werkelijkheid er van onze kant uitziet.'

Zehavi diende vijftien jaar als inlichtingenofficier bij de onderzoeks- en analysedivisie van het leger, waar ze de rang van luitenant-kolonel bereikte. Ze was betrokken bij de oprichting van een eenheid die zich bezighield met het waarschuwen van burgers achter de vijandelijke linies en werkte mee aan procedures voor evacuatiewaarschuwingen, het monitoren van evacuaties en de goedkeuring van doelwitten. Ze zwaaide zeven jaar geleden af en richtte Alma op, een onafhankelijk onderzoekscentrum voor veiligheidsvraagstukken. Ze benadrukt dat ze niet namens de Israëlische staat spreekt. Zehavi woont negen kilometer van de Libanese grens en is moeder van vijf kinderen. De afgelopen jaren zaten ze veelvuldig in de schuilkelder. 'Mijn dertienjarige dochter herkent inmiddels aan het geluid of het een raket, een onderscheppingsraket, een drone of artillerievuur is. Het is totale gekte om zo te leven.'

Zehavi is fel. 'Als moeder en als Israëlische voelt het alsof ze de Israëlische soldaten die ons proberen te beschermen in het gezicht spugen.' Een van haar bezwaren is de manier waarop de film het begrip 'naza' gebruikt. 'Nevenschade betekent juist dat we rekening houden met burgers die bij een aanval gewond kunnen raken.' Ze verwijst naar een grafiek uit het promotiemateriaal van de film waarop bij een potentieel doelwit wordt vermeld: honderden mogelijke slachtoffers. 'Zo'n cijfer is juist een alarmsignaal. Het betekent: hier moeten we naar kijken, hoe kunnen we dit voorkomen? Het is niet bedoeld om de liquidatie van vijfhonderd burgerslachtoffers goed te keuren.'

***Naza* wekt volgens haar de indruk dat het verzamelen van inlichtingen, selecteren van doelwitten en besluit om aan te vallen vrijwel één doorlopend systeem vormen. De werkelijkheid is veel complexer. Er bestaan allerlei controles en beslismomenten in het leger, die *Naza* volgens haar niet toont. 'Het feit dat zoveel mensen binnen de IDF zich met nevenschade bezighouden, toont dat men bewust burgers probeert te beschermen.'**

Volgens Zehavi worden aanvallen soms afgeblazen als zich te veel burgers in het doelgebied bevinden. 'Ik mis in *Naza* vragen als: zijn er officieren die dit anders hebben ervaren? Zijn er mensen die kunnen uitleggen welke maatregelen juist worden genomen om nevenschade te voorkomen? Heeft Abraham geprobeerd voormalige officieren te spreken die betrokken waren bij doelgoedkeuring? Onderzocht hij waarom Israël vooraf waarschuwingen geeft? Heeft hij de Israëlische procedures vergeleken met die van andere legers die in dichtbevolkte stedelijke gebieden oorlog voeren?'

Zehavi trekt de integriteit van de film in twijfel. 'Integriteit betekent dat je diepgaand onderzoek doet. Dat je moeilijke vragen stelt aan allerlei mensen, ook aan jezelf. Dat je actief zoekt naar feiten die misschien niet in je eigen verhaal passen.'

Nu ik in Nederland *Naza* heb gezien, begrijp ik beter waarom de documentaire voor veel Israëliërs schokkend is. Schimmige figuren zitten op het dak van een torenflat in het centrum van Tel Aviv en vertellen op bijna emotieloze, mechanische toon over hun bijdrage aan de nevenschade. Van de anonieme geïnterviewden wordt inderdaad niet duidelijk welke rang en functie zij in het leger vervullen, wat hun precieze rol is, hoe de commandostructuur eruitziet en wie uiteindelijk beslist over het aanvallen van een doelwit en de daarbij aanvaardbaar geachte nevenschade.

Misschien komt het door de stemvervormers of voice-overs waarmee de identiteit van de militairen wordt beschermd, maar ik kreeg zelden het gevoel naar klokkenluiders te luisteren. Ik hoorde mensen die opdrachten uitvoeren en over aantallen slachtoffers spreken, zonder dat zichtbaar wordt wat het met hen doet. Het ging om kwantiteit, zegt een van de bronnen. Evenmin kreeg ik antwoord op de vraag die zich bij het kijken steeds sterker opdrong: hoe werkte het systeem waarmee zulke grote aantallen burgerslachtoffers konden worden geaccepteerd? Maar misschien zet het weglaten van die data juist aan tot denken.

De verhalen van soldaten zijn onthutsend. Een militair zegt dat er in zijn eenheid geen mensen zaten die Palestijnen haatten: je voerde gewoon orders uit en dacht niet aan de mensen aan de andere kant. Een ander trekt zelf een vergelijking met nazi-Duitsland. Hij heeft nooit begrepen hoe Duitsers de Shoah konden uitvoeren en met zichzelf konden leven. De nazi's waren voor hem het absolute kwaad. Dan vraagt hij: 'Wat zegt dat dan over mij?' Een geïnterviewde vertelt hoe de telefoons van Hamas-leden werden gehackt. Daardoor konden niet alleen telefoongesprekken en opgeslagen informatie worden bekeken, maar kon ook worden meegeluisterd met wat er in Gazaanse huizen gebeurde. Door vervolgens contacten in kaart te brengen, groeide het surveillancenetwerk uit tot tienduizenden telefoons.

De tussenbeelden, close-ups van appartementen in nachtelijk Tel Aviv – een been, een glimp van een privéleven met af en toe een luchtalarm – zijn haast poëtisch. Even worden wij als kijker voyeur, zoals de Israëlische inlichtingendiensten volgens de getuigen het privéleven van Gazanen binnendrongen.

Hamas-leden werden volgens de geïnterviewden bij voorkeur 's nachts thuis aangevallen. Thuis waren ze gemakkelijker te lokaliseren. Elk huis in Gaza zou een eigen identificatienummer hebben. Maar het kon misgaan. Een militair vertelt dat een huis werd aangevallen nadat het systeem aangaf dat het gezochte Hamas-lid was thuisgekomen. Achteraf bleek dat de man zijn telefoon thuis had achtergelaten en zelf elders was. De militair vertelt dat hij 'live' het gehuil volgde van een moeder wier dochter levend verbrandde. Volgens de schimmen maakte het leger bij de berekening van nevenschade geen onderscheid tussen volwassenen en kinderen. De ene geïnterviewde spreekt over een goedkeuring voor Naza 500: vijfhonderd burgers die bij de liquidatie van één Hamas-lid konden worden gedood. Een ander noemt Naza 200. Weer een ander zegt dat Naza 20 een veelgebruikte maatstaf was. Als je telkens twintig burgerslachtoffers accepteert, zegt hij, kun je uiteindelijk heel Gaza platleggen. Een ander zegt dat gebieden konden worden gebombardeerd zodra 75 procent van de bevolking was geëvacueerd. Filmmaker Abraham vraagt wat er dan gebeurde met degenen die niet konden vertrekken: zieken of gehandicapten. 'Succes', antwoordt de militair.

Maar *Naza* vermeldt niet waar en wanneer die aanvallen plaatsvonden. Werden de Gazanen vooraf gewaarschuwd? De anonimiteit van de bronnen maakt het moeilijk de zeer zware beschuldigingen onafhankelijk te controleren. Tegelijkertijd konden de Israëlische inlichtingenofficieren die ik sprak vanwege de geheimhouding geen specifieke data geven.

Na afloop blijf ik met een ongemakkelijke dubbelheid zitten. *Naza* toont een werkelijkheid die sterk afwijkt van wat de Israëlische bevolking via een groot deel van de eigen media te zien kreeg. De documentaire had een brede maatschappelijke discussie over Israëls handelen in de oorlog op gang kunnen brengen. Maar juist bij zulke ernstige beschuldigingen is verificatie essentieel. Maar zou de film voor Israëliërs overtuigender zijn geweest als die informatie wél was geboden? Of wordt de kritiek op de film ook gebruikt om de veel pijnlijkere vragen die hij oproept te negeren?

‘Geloven is zien’, zegt Daniel Bar-Tal, bekend politiek en sociaal-psycholoog en emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Tel Aviv. Hij is specialist in de psychologie van schijnbaar onoplosbare conflicten. ‘De feiten doen er uiteindelijk minder toe dan hoe gebeurtenissen binnen je samenleving worden gepresenteerd.’ Samenlevingen erkennen maar zelden uit zichzelf de misdaden die in hun naam tijdens oorlogen zijn gepleegd, zegt hij. Schuld en schaamte raken immers aan het beeld dat een natie van zichzelf heeft. Hij wijst op Nederland, dat pas vele decennia later de extreme geweldpleging door Nederlandse militairen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog erkende.

In Israël wordt dat mechanisme versterkt door de Holocaust. ‘We proberen dat trauma niet te genezen, maar houden het in stand als waarschuwing voor wat ons opnieuw kan overkomen, door welke vijand dan ook en op elk moment.’ Vanuit dat perspectief kijkt Bar-Tal ook naar 7 oktober. Bij de Hamas-aanval werden circa 800 burgers gedood en 251 mensen ontvoerd. Netanyahu plaatste de aanval onmiddellijk in het Holocaust-referentiekader. Volgens Bar-Tal is die interpretatie diep in het collectieve bewustzijn doorgedrongen, zodat veel Israëliërs de oorlog in Gaza vrijwel uitsluitend bekijken door het prisma van 7 oktober. De angst en de emoties van de existentiële bedreiging overschaduwen wat erna in Gaza is gebeurd.

‘Veel van de onderwerpen die *Naza* aansnijdt, zijn internationaal bekend. Maar een groot deel van het Israëlische publiek is nauwelijks aan die informatie blootgesteld.’ Dat nu Israëlische militairen zelf vertellen over mogelijke oorlogsmisdaden, maakt *Naza* volgens hem extra bedreigend. ‘Mensen kunnen het niet geloven. Informatie die strijdig is met het bestaande Israëlische narratief, bedreigt hun identiteit, hun moraliteit en hun overtuiging dat Israël en zijn leger moreel handelden. Men ziet zulke personen al snel als verrader.’

Maakt het verschil als de film wel specifieke informatie biedt? Bar-Tal schudt z’n hoofd. ‘Bij het grootste deel van de bevolking zal de boodschap niet binnenkomen. Slechts vijf à zes procent van de joodse Israëliërs erkent de ernst van wat Israël in Gaza heeft aangericht.’ Veel Israëliërs kennen volgens hem de geschiedenis van Gaza nauwelijks: de vluchtelingen die uit Israël werden verdreven en er na 1948 terechtkwamen, de Israëlische bezetting vanaf 1967, de nederzettingen en vervolgens, na de Israëlische terugtrekking en de machtsovername door Hamas, de langdurige blokkade.

‘Wij zijn Sparta’, verzucht Bar-Tal. ‘Een gemilitariseerde samenleving. En er is geen werkelijk initiatief uit ons midden om ons als natie te helen en onze democratie weer te openen.’

7 OKTOBER 2026 – verschenen in nr. 41

Onderwijs in Israël: geen woord over de Palestijnen

Veel jonge Israëliërs gaan bij de parlementsverkiezingen van 27 oktober voor het eerst stemmen. Zij zijn geschoold in een onderwijssysteem waarbinnen nationalisme, zionisme en militaire logica de norm zijn en verwijzingen naar de Palestijnen gecensureerd worden of verboden zijn.

Kinderen zijn als nat cement: alles wat erop valt, laat een afdruk achter, zei Dr. Chaim Ginott, de Israëlische pionier op het gebied van onderwijs, en de joodse staat begreep dat. Al sinds de oprichting wordt op veel scholen, vanaf de kleuterleeftijd, het nationaal-zionistisch narratief onderwezen. Daarin staan de joodse geschiedenis van Israël, het idee van het historisch thuisland van tweeduizend jaar geleden, de noodzaak van de joodse staat en de Holocaust centraal.

Vroeger stond er in bijna elk klaslokaal een blauw busje omringd door mooie plaatjes van bossen en natuur: het *pushke* van het Joods Nationaal Fonds. Elke vrijdagochtend voor de sabbat gooiden de schoolkinderen er munten in, het geld was bestemd voor de opbouw van hun land. Het ritueel was deel van de zionistische opvoeding. Die busjes zijn verdwenen, maar het zionistisch narratief is nog steeds voelbaar. Wanneer ik willekeurige Israëliërs – mijn buren, de docent van de lagere school, een voorbijganger – vraag wat Israël voor hen betekent, hoor ik vaak dezelfde kernwoorden. Het narratief is zo geleidelijk en consequent overgedragen dat veel mensen het ervaren als hun eigen, onafhankelijke overtuiging. Maar bij de nieuwe generatie beluister ik een veel sterker nationaal en joods accent, met hardere standpunten dan vorige generaties.

640.000 Israëliërs tussen de 18 en 21 jaar – oftewel tien procent van de kiesgerechtigden – zullen 27 oktober voor het eerst naar de stembus gaan. Volgens een opiniepeiling van het onderzoeksbureau Midgam voor de Israëlische nieuwssite N12 van februari identificeert maar liefst 75 procent van deze eerste kiezers zich als rechts of extreem-rechts. Hun aantal is groot genoeg om politiek doorslaggevend te zijn; schattingen suggereren dat deze groep het equivalent van 17 van de 120 zetels in de Knesset vertegenwoordigt.

Dr. Tammy Hoffman, hoofd van het onderwijsbeleidsprogramma van het Israel Democracy Institute, heeft zojuist een onderzoek naar de perceptie en politieke betrokkenheid van de jongeren afgerond. 'Wat opvalt is dat deze generatie zeer gemotiveerd is om te stemmen. Ze voelen dat deze verkiezingen cruciaal zijn voor het voortbestaan van het land, maar tegelijkertijd voelen ze dat er niet één politieke partij is die hen vertegenwoordigt. Er heerst wantrouwen ten opzichte van het politieke bestel.'

De jongeren worden vooral gemotiveerd door existentiële angst voor de nationale en persoonlijke veiligheid. Daarnaast is er de economische angst om geen werk en woning te vinden. Natuurlijk halen jongeren in dit digitale tijdperk hun informatie vaak van sociale media waar rechtse en populistische partijen succesvol opereren. Maar de grootste invloed heeft het vijftien jaar durende verplichte onderwijs.

Met een 'Mazal tov!' zwaait de deur van Morans ouderlijk huis in een satellietstadje bij Tel Aviv open. Moran (18) heeft net haar eindexamen gehaald en de buurvrouwen komen met cadeautjes. Ze oogt breekbaar, eigenlijk een kind nog, zoals ze in kleermakerszit op de bank haar pakjes opent. Een toilettas die uitrolt en kan worden opgehangen, zelfdrogende handdoeken, een legergroene *cham-tsavar,* dat is een soort nekwarmer, en thermische grijze sokken.

'Fijn hè? Je hoeft nu even niets', zeg ik. 'Leuke feestjes, vakantie.'

De buurvrouwen grinniken. Moran kijkt op en schudt resoluut haar lange zwarte krullen. 'Vakantie? Ik moet over een maand het leger in en ik probeer me zo goed mogelijk voor te bereiden.' Die voorbereiding begon al een jaar geleden toen Moran en de andere vijfdeklassers door het leger werden geëxamineerd in Engels, Arabisch, wiskunde en sport. Op basis van de resultaten selecteert de IDF wie ze in welke eenheid kunnen gebruiken. Moran is geplaatst bij de prestigieuze Inlichtingendienst 8200. Twee jaar lang zal ze buitenlandse Arabische berichten moeten vertalen en ontcijferen.

‘Hoe voel jij je over dat leger?’ vraag ik.

Het is even stil. Iedereen kijkt me verbaasd aan. ‘Het is gewoon mijn plicht’, zegt Moran. ‘Iedereen moet het leger in. Mijn vrienden bereiden zich ook voor. Mijn vriend rent elke dag vijftien kilometer met een rugzak met stenen. Wie niet in dienst gaat is een loser.’ De andere vrouwen knikken instemmend.

‘En ben je het daarmee eens? Je had ook voor alternatieve dienstplicht kunnen kiezen of kunnen weigeren’, probeer ik.

Ik voel de afstand tussen mij en de rest van de kamer groter worden. Moran neemt een slok limonade en denkt na. Die keuze is niet bij haar opgekomen en ze herhaalt wat ik zo vaak bij andere Israëliërs heb beluisterd: ‘Wij leven in een land omringd door vijanden. Zonder het leger zouden we op 7 oktober en de oorlogen daarna vernietigd zijn. Iedere Israëliër moet zijn land verdedigen. Ik ook.’

Morans moeder interrumpeert: ‘Iedereen die dienstplicht weigert moet het stemrecht worden ontnomen. Ook de charedim.’ Ze doelt op de ultraorthodoxe joden. Ze vertelt dat haar man, een onderwijzer op de plaatselijke school, tijdens de Tweede Intifada bij de Nahal-brigade diende. Haar zoontjes van dertien en tien willen ook gevechtssoldaat worden. Over de training maakt ze zich geen zorgen, want alle kinderen hebben vier jaar aan de verdedigingskunst Krav Maga gedaan en zijn voorbereid.

Ik richt me weer tot Moran. ‘Denk je weleens dat de oorlog onschuldige burgers heeft getroffen? In Gaza, in Libanon, op de Westoever, in Iran? Wat weet jij over de bezetting van de Palestijnse gebieden?’ De kamer houdt zijn adem in. Een vrouw zegt scherp: ‘Jullie beschuldigen Israël van kolonisatie, maar in hoeveel landen wordt Arabisch gesproken? Arabieren hebben zich over een enorm gebied verspreid. En Engels? De Britten hebben wereldwijd gekoloniseerd. En hoeveel landen spreken Hebreeuws? Nou? In één land.’

Moran haalt haar schouders op. ‘Die bezetting en oorlogen zijn nodig voor onze veiligheid. Ons leger schiet alleen als we worden aangevallen.’ Ze schuift haar glas opzij. ‘Kijk, dat heb ik geleerd van de geschiedenis van Israël. Van al die oorlogen die tegen ons zijn gevoerd.’

Die geschiedenis heeft Moran op school geleerd. Voor haar is Benjamin Netanyahu de enige premier die ze heeft gekend. Ze is ver na de Oslo-akkoorden tijdens de Tweede Intifada geboren en opgegroeid tijdens de covidpandemie en constante oorlogen. Ze noemt zichzelf licht religieus, terwijl haar ouders niet belijdend zijn. Moran heeft geen toekomstplannen, ze weet niet of ze gaat studeren. Ze gaat wel stemmen tijdens de komende Knesset-verkiezingen. Waarschijnlijk op Bennett, zegt ze. Naftali Bennett is Israëls voormalig premier, uit de nationaal-rechtse hoek.

Links: Jemenitisch joodse kinderen die net zijn aangekomen in Israël tijdens een les Hebreeuws, rond 1950;© George Pickow / Hulton Archive / Getty Images

Zoals Moran groeit een hele generatie op in een realiteit waarin nationalisme, nationaal-zionisme, angst, oorlog en militaire logica de norm zijn. De Palestijnse gebieden komen in die realiteit niet voor. De jongeren lijken haast bewakers van een wereld die wankelt op de rand van de eeuwigheid. Er is nog geen nieuwe generatie – de minderheid is te klein – die opstaat en Israël herschrijft in menselijkheid en complexiteit.

Dat is ook de conclusie van professor Anver Ben-Amos, onderwijshistoricus, emeritus hoogleraar aan de universiteit van Tel Aviv. 'De invloed van het nationalistische zionisme op het onderwijssysteem is fundamenteel en consequent', zegt hij. 'Even werd dat in de jaren negentig minder vanwege de Oslo-akkoorden. Er kwam ruimte voor discussie over mensenrechten en democratie, maar vanaf 2000 ging het bergafwaarts. In het Israëlisch-joodse schoolcurriculum komen Palestijnen niet voor. Ze hebben geen eigen mening, geen nationale identiteit. De meeste leerboeken en informele programma's ontkennen in feite de bezetting en de koloniale toestand die sinds 1967 in de bezette gebieden heerst.'

Hij noemt het 'interpretatieve ontkenning'. 'Joodse nederzettingen in de bezette gebieden en de inferieure status van de Palestijnse inwoners worden voorgesteld als vanzelfsprekende verschijnselen waarover men niet hoeft na te denken. Het Palestijnse vluchtelingenprobleem en de Nakba zijn taboe. Schoolboeken die wel empathisch naar Palestijnen zijn, worden door het ministerie van Onderwijs gecensureerd of verboden. Zelfs in het Israëlisch-Arabische

schoolsysteem mag de Nakba niet genoemd worden. De geschiedenis van dit land bestaat voor joodse jongeren uitsluitend uit de periodes dat hier joden waren.'

Ben-Amos vertelt hoe de beïnvloeding verder in zijn werk gaat. Het onderwijs is sectoraal. De helft bestaat uit de seculiere staatsschool. De religieuze staatsschool kent een zeer nationalistisch rechts narratief en telt zo'n vijftien procent. Dan is er de Arabische sector met twintig procent en het onafhankelijke charedische onderwijs met vijftien procent. Het probleem is dat de seculiere sector, de grootste van de vier, volledig gecontroleerd wordt door de staat. Omdat religieus-nationalistische partijen al jaren cruciale posten bekleden – alle ministers van Onderwijs zijn steeds rechts of ultrarechts – is het curriculum van de seculiere scholen strategisch gevormd om nationale trots, dienstbaarheid, opoffering, religieuze binding met het land en defensiebereidheid te maximaliseren. Centraal staat de *shilat ha-golah* – de verwerping van de diaspora – die stelt dat leven buiten het voorouderlijk thuisland schadelijk is voor het joodse volk. De Holocaust laat in dit narratief zien dat verbanning tot een catastrofe leidt en de opbouw van Israël de ultieme triomf van het joodse volk van overleving en soevereiniteit is.

Uit het onderzoek van Ben-Amos naar de schoolboeken blijkt dat 85 procent van de onderwerpen van het geschiedeniscurriculum over joden en zionisme gaat; slechts vijftien procent gaat over niet-joden. Vervolgens is er een discrepantie tussen de inhoud van de schoolboeken en wat leerlingen echt leren. Voor de eindexamens bepaalt de Mafmar, de landelijke vakcoördinator, welke hoofdstukken uit het nationale leerplan in het examen worden opgenomen. Bij geschiedenis zijn er twee vragen waaruit de leerlingen kunnen kiezen: de onmiddellijke gevolgen van de Zesdaagse Oorlog, of van de Jom Kipoeroorlog. 'Dus focussen de leraren op die periode. De Mafmar heeft veel meer invloed dan de deskundigen die de leerboeken hebben geschreven', zegt Ben-Amos.

Dit is het DNA van het schoolsysteem, maar de laatste jaren is daar volgens Anver Ben-Amos nog iets gevaarlijks aan toegevoegd. 'Terwijl het onderwijs voorheen zowel democratische waarden als het joodse karakter doceerde, prioriteert het nu sterk de joodse identiteit boven liberale burgerrechten en dat is zichtbaar. De overheid faciliteert en financiert online platforms om docenten lesplannen en interactieve tools te bieden rond de hervorming van de "joodse identiteitsvorming". Thorastudie en joods erfgoed zijn nu verplicht en erg belangrijk. Ze worden in het seculiere onderwijs ingezet om de exclusieve, historische claim op het land te legitimeren.

In het verplichte vak *izrachut,* burgerschapskunde, zijn mensenrechten en democratie opzijgeschoven. Palestijnen worden niet als natie genoemd, maar als verschillende stammen en religies. In het vak aardrijkskunde is op de meeste landkaarten de demarcatielijn verdwenen die Israël van het bezette gebied scheidt. Het hele gebied tussen de Middellandse Zee en de Jordaanrivier wordt als Israël aangemerkt. De Palestijnse dorpen en steden worden weergegeven door stippellijntjes zonder enige aanduiding, alsof het spooksteden zijn.'

Het seculiere onderwijs is erop ingericht om leerlingen voor te bereiden op de dienstplicht. 'Vanaf een heel jonge leeftijd, vier of vijf jaar oud, krijg je al de notie dat je een slachtoffer bent en permanent door vijanden wordt omringd', zegt Ben-Amos. 'Alles is erop gericht om je klaar te maken voor het leger en je een weerbaar en nationalistisch burger te maken. Er zit een vertegenwoordiger van het leger in de onderwijscommissie die beslist over hoe Arabisch moet worden onderwezen. De inlichtingendienst van het leger heeft Arabische vertalers nodig. Op school wordt alleen literair Arabisch geleerd, niet de gewone spreektaal. Officieren komen naar school om burgerschap, de zionistische ideologie en hun normen en waarden te onderwijzen.

Lagereschoolkinderen maken pakjes voor de soldaten aan het front. Iedere schooldirecteur wordt beoordeeld op het percentage leerlingen dat in dienst gaat.'

Toch voelen de meeste Israëliërs niet dat het onderwijs is gemilitariseerd. Het leger vormt een belangrijk onderdeel van het dagelijks leven. De positie die je in het leger bekleedde bepaalt je mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Veel hightechbedrijven zijn ontstaan uit contacten die zijn opgedaan tijdens de diensttijd. Het leger is een springplank voor je verdere carrière.

Joodse jongeren bij de overblijfselen van een Iraanse raket op het plein van een school in Peduel, in de bezette gebieden van de Westoever, 24 maart© Ori Aviram / AFP / ANP

Financiële overwegingen kunnen ook leiden tot ideologische keuzes in het seculiere onderwijs. In het schoolcurriculum is tijd gereserveerd voor workshops. Schooldirecties kunnen uit vele ngo-workshops kiezen, maar de extreem-rechtse ngo's worden direct of indirect gefinancierd door de regering, de andere niet. Als een school budgetproblemen heeft zal zij voor de workshops kiezen die bijna gratis zijn. Israëlische nederzettingen op de Westoever bieden ook door de staat gesubsidieerde jongerenvakanties aan. Zo krijgen kinderen de informatie over het jodendom vanuit een religieus-nationalistisch perspectief. De boodschap is: deze plek is van ons want we hebben hier altijd gewoond.

Het formele onderwijs wordt versterkt door een zeer invloedrijk informeel onderwijscircuit dat dezelfde ideologische signatuur draagt. Gedurende de zomervakantie zijn er staatszomerkampen, waar kinderen voor een gering bedrag drie weken lang al spelend leren over Israël, het zionisme en het leger. Er is de Tenu'at Noar, de jeugdbeweging, waar men op kamp gaat en aan droppings doet. Dan zijn er de schoolreisjes en uitjes. Kinderen worden naar de opgravingen van de stad van koning David gebracht, alhoewel het historisch discutabel is of David heeft bestaan.

Verder gaan ze op schoolreis naar de concentratiekampen. De Shoah wordt ingezet om de kinderen bang te maken. Ze leren dat het de joden nooit meer mag overkomen en ze een sterk

leger moeten hebben. De nazi's en de Palestijnen worden vereenzelvigd onder de noemer 'Amalek', het symbool van radicale vijandschap en haat. Ten slotte is er 'Mi Bereshit', een schoolreisje van een week, dat verbinding tussen het individu, de maatschappij en de natie moet brengen. Aan het eind van die week gaan de kinderen naar de Klaagmuur in Jeruzalem – de herinnering aan de Tweede Tempel – en blijven een weekend in een religieuze gemeenschap. 'In het informele onderwijs wordt de ideologische boodschap ongemerkt ingedruppeld. Het is veel krachtiger en gevaarlijker dan het formele onderwijs omdat het appelleert aan de emoties', zegt Ben-Amos.

Het systeem is niet beperkt tot Israël. 'Waar je woont en welke nationaliteit je hebt maakt niet uit, want je blijft een jood en loyaal aan jouw volk, dat is tenminste de gedachte van Israël', legt Ben-Amos uit. 'Joodse kinderen in de diaspora in Europa, de VS, Canada, Australië krijgen op joodse zondagsscholen vanaf een jaar of zeven de liefde en loyaliteit voor Israël bijgebracht. De internationale joodse jeugdbewegingen spelen een belangrijke rol in het bijbrengen van de joodse identiteit en het slachtofferschap. De organisatie Nefesh B'Nefesh leert tieners over het land, de geschiedenis, de identiteit en organiseert groepsreizen naar Israël. Ook hier is het uiteindelijke doel om buitenlandse joodse jongeren via het Mahal-programma als vrijwilliger tot het leger te laten toetreden en op Aliya te laten gaan. Als ze de leeftijd van achttien bereiken, zien veel buitenlandse joodse jongeren Israël als hun vaderland dat in gevaar is en verdedigd moet worden. Die jeugdorganisaties worden indirect gesubsidieerd door de Israëlische overheid via instanties als het Joodse Agentschap.'

De controle en mogelijk repressie van de Israëlische staat op het onderwijs is in Israël zelf natuurlijk wel groter. Ben-Amos beschrijft hoe leraren binnen de school maar ook door de ouders constant in de gaten worden gehouden. 'Een kind vertelt thuis dat hij over de Nakba geleerd heeft en de ouders gaan bij de directeur klagen. Verschillende leerkrachten zijn al door het ministerie geschorst en ontslagen. Maar het gaat nog verder, want wat de leraar in zijn vrije tijd op sociale media schrijft, kan tegen hem worden gebruikt. Sinds kort is er een geheime afdeling van het ministerie die de uitlatingen op de sociale media controleert. Het gevolg is dat leraren bang zijn om zich te uiten en dus aan zelfcensuur doen.'

Israëlische leerlingen, februari 1988© Peter Turnley / Getty Images

Wat er gebeurt als je wel je mond opentrekt heeft Meir Baruchin, al 37 jaar leraar geschiedenis en burgerschapskunde voor de hoogste klassen van de seculiere staatsschool, aan den lijve ondervonden. 'Toen ik na 7 oktober 2023 ook foto's en verhalen van onschuldige Gazaanse burgers op WhatsApp liet zien – ik probeerde ze een naam en een gezicht te geven – werd ik een week later bij de directeur op het matje geroepen. De volgende dag werd ik ontslagen en diende de school een klacht in bij de politie. Het ministerie van Onderwijs schortte onmiddellijk mijn onderwijslicentie op, zodat ik nergens in het land nog les kon geven. Daarna moest ik voor verhoor op het politiebureau komen. Ik werd beschuldigd van hoogverraad en het verstoren van de openbare orde, in de boeien geslagen en urenlang verhoord waarbij agenten suggestieve vragen stelden. Daarna werd ik als hoog-risicogedetineerde vier dagen in een isoleercel opgesloten.'

Baruchin liet het er niet bij zitten en ging naar de rechtbank die hem twee maanden later vrijsprak en onmiddellijk weer in zijn functie herstelde. Maar de toon was gezet en op school kreeg Baruchin een heel ander onthaal. 'Tientallen leerlingen stonden me op te wachten. Het waren niet mijn leerlingen maar uit lagere klassen. Ik zag ook ouders. Ik werd omsingeld. Ze scholden me uit, spuugden en duwden me. Ik rende naar de lerarenkamer om te schuilen, maar ze sloegen met stokken tegen de ramen. De andere leraren en de directeur stonden erbij en deden niets.'

De school en de gemeente gingen in beroep tegen de uitspraak van de rechtbank. Het gevolg was dat Baruchin geschorst werd. Hij mocht zelfs niet meer op school komen. De rechterlijke macht werkt nog grotendeels onafhankelijk en in beroep werd het verzoek afgewezen. Dat was half juni 2024. Sinds september van dat jaar staat Baruchin weer voor de klas. Van de 85 collega's toonden vijf openlijk solidariteit met Baruchin. Hij kreeg duizenden reacties van collega's in het land die zeiden: Meir, ik ben bij je maar ik heb een gezin. 'Mensen zijn doodsbang voor de consequenties', zegt Baruchin. 'Het heeft mijn leven ontzettend door elkaar geschud. Ik heb vrienden verloren.

Sommige familieleden willen niet meer met mij praten. Anderen denken misschien zoals ik, maar durven het niet uit te spreken. Er zijn in Israël meerdere leraren geschorst of uit hun functie gezet.'

Er is een probleem in het Israëlische onderwijs, vindt Baruchin, want niemand stelt kritische vragen om het denken van de leerlingen op te schudden en ze te dwingen om na te denken. Hij doet dat wel. 'Ik heb geen probleem met mijn leerlingen. Ik vind de democratische dialoog heel erg belangrijk. Aangezien er in het onderwijssysteem geen student is die de Palestijnse stem vertegenwoordigt, want de Palestijnen zijn een amorfe massa, doe ik dat. Als ik vertel dat wij hier kwamen om de Palestijnen te verdrijven en zelfbeschikkingsrecht te implementeren op de ruïnes van het Palestijnse zelfbeschikkingsrecht is het doodstil in de klas. Ik zeg dat de zionistische beweging uit het einde van de negentiende eeuw komt en de eerste zionistische immigranten in 1882 naar dit land kwamen. Ze richtten steden als Petah Tikva, Rishon le Zion en Rosh Pina op.

Er waren in die beginjaren geen nationalistische conflicten tussen joden en Palestijnen, ze werkten zelfs samen. Bij de verdelingsresolutie van de VN uit 1947 waren er zeshonderdduizend joden en 1,2 miljoen Palestijnen. De joden kregen 55 procent van het land met inbegrip van de kust, de watervoorzieningen en de Negev. Ik vraag mijn studenten dan of ze begrijpen dat de Palestijnen deze verdeling afwezen. Er ontstaat dan een echte dialoog. Ze hoeven het niet met mij eens te zijn, maar we praten.'

'Jij bent toch ook een product van het Israëlische onderwijs', zeg ik. 'Toch lijkt het of je aan het nationalistisch-zionistische narratief bent ontsnapt.'

Baruchin kent het zionistische narratief heel goed. Hij deelde de pijn met de families van gevallen soldaten en kende geen Palestijnen. 'We zagen de Palestijnen door een loep van vervreemding, haat en vijandigheid. Wist ik veel dat ze in 1948 uit hun huizen in Ramle of Lod gezet waren. Toch waren er aanwijzingen dat er iets miste. Sommige joden woonden in Arabische huizen, maar ze zeiden eenvoudig dat de oorspronkelijke bewoners vertrokken waren. Er waren te veel verlaten huizen. Waren al die Palestijnen zomaar vertrokken? Dat wekte mijn argwaan. Het heeft me jaren van studie gekost om de puzzelstukjes in elkaar te passen.'

De realiteit van de huidige studenten is anders dan in Baruchins jeugd. In een interview met de krant *Ha'aretz* van 30 mei zei Ran Erez, voorzitter van de lerarenvakbond van middelbare scholen: 'Kijk naar de soldaten en reservisten die nu vechten. Het is het onderwijssysteem dat hen bereid maakt om te vechten en als het moet hun leven op te offeren.'

Speelt die werkelijkheid een doorslaggevende rol in jouw klassen? vraag ik. Baruchin knikt. 'Ik vroeg mijn leerlingen om een dagboek bij te houden waarin ze het geweld beschreven dat ze ervoeren. Na drie maanden brachten ze die dagboeken mee naar school. Ik was geschokt door de hoeveelheid geweldsmomenten in het leven van elke jonge leerling. Die momenten bepalen hun leven en ze voelen dat niet eens als abnormaal. Met die herinneringen gaan ze dan het leger in.'

Hij is somber over Israëls toekomst. Het land bevindt zich op het laagste punt van moraliteit in de geschiedenis van het joodse volk. Hij vreest dat het nog erger wordt. Vele Israëliërs, ook senioren, verlaten het land, maar Baruchin, nu 65, denkt niet over vertrekken. 'Wij moeten in Israël de waarden van het democratische systeem gaan onderwijzen', zegt hij. 'We moeten het leed van de Palestijnen en het verband tussen de Nakba en het heden erkennen. We hebben in dit gebied een nieuw verhaal nodig met een gemeenschappelijke horizon voor joden en Palestijnen.' Hij glimlacht. 'Ik geef niet op. Als leraar heb ik ook niet dat privilege.'

Op het internet circuleert een filmpje dat de situatie in Israël treffend illustreert. Een groep kleuters bezoekt met hun leidsters de Knesset, waar op dat moment ook een groep soldaten rondloopt. Zodra de kleuters de soldaten zien, reciteren ze zonder aarzeling en uit het hoofd het 'Gebed voor de veiligheid van de soldaten van de IDF'. Veelzeggend zijn de reacties van de volwassenen. 'Dit is wat onze kinderen moeten leren. Niets dan liefde en vriendelijkheid', zegt een vrouw. 'Alleen in Israël schuilt er kracht in de monden van kleine kinderen', zegt een ander.

Kinderen zijn als nat cement: alles wat erop valt, laat een afdruk achter. De nationalistische opvoeding begint op de kleuterschool en duurt een leven lang. Dit is de Israëlische realiteit.

16 SEPTEMBER 2026 – verschenen in nr. 38

KOLONISTENKINDEREN VERJAGEN PALESTIJNEN: SOLDATEN ZONDER UNIFORM

Met steun van de Israëlische regering en radicale zionisten vallen joodse kinderen op de Westoever Palestijnen aan. Bewapend met knuppels en pepperspray vormen zij de voorhoede van de nederzettingenbeweging.

Op de Westoever staan ze steeds vaker ineens voor je: Israëlisch-joodse kinderbendes. Ze ogen verwaarloosd, brutaal, kettingrokend en gewelddadig. Gewapend met ijzeren pijpen, pepperspray, messen en satelliettelefoons hoeden ze kuddes geiten, waarmee ze Palestijns graasland binnendringen. Ze omsingelen Palestijnse huizen, trekken dorpen binnen, gooien stenen, stichten brand, treiteren en zaaien angst. Ze vallen iedereen aan die hen probeert tegen te houden. Het zijn niet alleen tieners, de zogenaamde *hilltop youth,* maar ook kinderen tussen de acht en twaalf jaar. Ze lijken onaantastbaar.

Issa Amro, een Palestijnse mensenrechtenactivist en pleitbezorger van vreedzaam verzet, kan erover meepraten. 'Elke keer als ik met de buitenlandse pers praat, bestormen kinderen en volwassen kolonisten mijn huis en proberen binnen te dringen. Ze bekogelen de ramen met stenen. Ze proberen mij te slaan.'

Amro heeft zijn huis in de heuvels van Hebron nu met hekken afgesloten. Overal heeft hij camera's geplaatst, evenals prikkeldraadversperringen en metalen luiken voor de ramen. 'Ik woon hier met mijn veertienjarige zoon in een kooi. We draaien shifts om het terrein in de gaten te houden. We durven nauwelijks naar buiten. We kunnen op straat worden aangevallen door kolonisten of gearresteerd door soldaten.' Volgens Amro is sinds 2024 de stroomtoevoer door Israël gereduceerd waardoor ook zijn internetverbinding en contact met de buitenwereld beperkt zijn. Waterputten zijn door kolonisten volgestort met cement, waterregenopvangsystemen gesloopt en waterleidingen doorgesneden.

Amro is coördinator van Youth Against Settlements, een project om jonge Palestijnen te leren geweldloos verzet te plegen. Een uiterst moeilijke taak in deze tijd. 'Overal op de Westoever zit de Palestijnse jeugd in huis opgesloten. Er zijn geen sociale activiteiten. Ze zijn boos, maar vooral doodsbang.'

Twee jaar geleden ontving Amro voor zijn project de Zweedse Right Livelihood Award. Vandaag probeert hij vooral te overleven. Sinds 2024 is het geweld door Israëlische kolonisten tegen

Palestijnse burgers op de Westoever geëxplodeerd. Er kan elk moment op Palestijnen geschoten worden en als ze zich verdedigen, kunnen ze worden gearresteerd. Volgens OCHA, Bureau voor Coördinatie van Humanitaire Aangelegenheden van de VN, zijn er dit jaar maandelijks 190 aanvallen tegen Palestijnen. Als dat tempo aanhoudt zijn dat er eind dit jaar 2300. Hoewel de daders niet naar leeftijd zijn uitgesplitst, is het opmerkelijk dat volgens het Israëlisch Instituut voor Nationale Veiligheidsstudies kinderen en tieners de aanstichters van de geweldsincidenten zijn. Ze wonen in *outposts* of kleine herdersboerderijen met geiten en runderen die zich in razend tempo over de Westoever verspreiden.

Volgens Amro gaat het om een gestructureerd systeem om Palestijnen te terroriseren. 'Dat systeem traint de kinderen om aan te vallen en de overheid laat het toe. Op de Westoever bestaan twee rechtsstelsels naast elkaar: de Israëlische militaire wetgeving voor de Palestijnen en de civiele voor de kolonisten. Als wij ons tegen het geweld verdedigen, kunnen we door het leger worden opgepakt en onder militair recht worden vervolgd. Sommige Palestijnen zijn gedood. Dus je kunt jezelf niet beschermen.'

Zelf durft hij zijn huis nauwelijks onbeheerd achter te laten. 'Als ik gearresteerd word en mijn huis onbewoond achterblijft, kunnen kolonisten het overnemen en zijn we alles kwijt. Het enige wat we kunnen doen, is een klacht indienen.'

Wie zijn deze kinderen? Wie stuurt hen aan, wie financiert hen en wat motiveert hen? Idan Yaron, onafhankelijk socioloog en sociaal antropoloog, gespecialiseerd in onderzoek naar extreem-rechts in Israël, verkent al tien jaar de Westoever en kent de jongeren, hun leiders en de ideeën die hen drijven. 'Ze hebben zich vanuit losse vriendengroepen tot een organisatie ontwikkeld. Het is geen klassiek leger met een commandant, officieren en soldaten, maar een netwerkorganisatie die grotendeels virtueel functioneert.'

Binnen het netwerk bestaan volgens Yaron 'knooppunten', centrale figuren die informatie en instructies verspreiden. 'Dat gebeurt in besloten en geheime online groepen, of rechtstreeks via mobiele telefoons. De knooppunten hebben de afgelopen jaren een grootschalige campagne gelanceerd die doordrenkt is van haat, moord en vernietiging. Ze roepen op om de aartsvijanden van het joodse volk van de aardbodem te vegen.'

Rekrutering gebeurt vooral door jongeren aan te spreken die zich ideologisch aangetrokken voelen en hen vervolgens op te nemen in de verschillende outposts en herdersboerderijen, waar vriendengroepen op eigen initiatief, maar wel binnen de heersende ideologie en op basis van instructies handelen. Ze zijn anti-statelijk en tegen het seculiere zionisme. Hun belangrijkste doel is de verovering van Groot-Israël, met inbegrip van de Westoever, en de exclusieve vestiging van joden. Ze zien zichzelf als pioniers en hebben geen hulp van buiten nodig. Hun uiteindelijke doel is de 'volledige verlossing'; een messiaans ideaal van een toekomstige politieke orde die gebaseerd is op de thora en de joodse religieuze wet in het van God gekregen land van Israël.

Na oproepen van lokale of regionale opiniemakers en leiders in de geheime internetgroepen worden de aanslagen in kleine groepen voorbereid. Kleine kinderen die deelnemen aan de beweging worden door oudere jongens ingewijd. Stap voor stap raken ze betrokken bij geweld en terroristische activiteiten, zoals pogroms, brandstichting, het ontwortelen van bomen, aanvallen van ouderen, vrouwen en kinderen en wegblokkades.

Juist de jongste kinderen vormen volgens Yaron een bijzonder probleem. 'Soms gaan ze zelfs veel verder dan de ouderen. Voor de wet zijn kinderen onder de twaalf niet strafrechtelijk aansprakelijk en ze kunnen zich daarom meer permitteren. De kinderen van de outposts en herdersboerderijen

zijn de laatste jaren uitgegroeid tot een soort voorhoede van de nederzettingenbeweging. Zij zijn de directe contactpunten in het veld en melden elke mogelijkheid tot verdrijving, onteigening en intimidatie. De outposts hebben de modernste communicatieapparatuur, zodat ze realtime updates krijgen. Als er problemen in het veld ontstaan, roepen de leden uit de outpost andere kinderen en soms volwassenen op ter versterking en kan een conflict snel escaleren tot een grote gewelddadige confrontatie.'

De veiligheidsdienst schat de harde kern die het geweld organiseert op zo'n drie- tot vijfhonderd kinderen. Daaromheen bevinden zich bredere kringen. Sommigen hebben zich permanent in de outpost gevestigd, anderen komen in het weekend of tijdens vakanties. Het fenomeen omvat mogelijk vijfduizend jongeren, aldus Yaron. De overheid kent de volwassen leiders bij naam en toenaam, maar handhaaft niet, zegt Yaron. 'Onder de huidige rechtse regering, waarin de extremistische ministers Bezalel Smotrich en Itamar Ben-Gvir aanzienlijke invloed uitoefenen op het beleid op de Westoever, kijkt het leger weg en zal niet ingrijpen zolang joden geen gevaar lopen. De politie treedt ook niet effectief op tegen het joodse geweld.'

De overheid heeft weliswaar 120 miljoen sjekel uitgetrokken voor een programma voor jongeren op de Westoever, maar dat heeft volgens Idan Yaron nauwelijks effect. Uit eerdere ervaringen weet hij dat het grootste deel van het geld gebruikt wordt voor de vestiging en bevordering van nederzettingen. De jongeren hebben het gevoel dat ze de touwtjes in handen hebben. 'Het resultaat is dat ze aan hun lot worden overgelaten. Ik ben kinderen van elf tot veertien jaar tegengekomen die schapen hoeden en geweld plegen. Het gaat vrijwel uitsluitend om jongens.'

Steeds meer ouders steunen hun zoons om religieuze, politieke en ideologische redenen, zegt hij. 'Die steun is toegenomen door het algemene klimaat onder kolonisten en hun sympathisanten, onder wie ministers, parlementsleden, opiniemakers, rabbijnen. De jongens worden gezien als strijders en ook wel soldaten zonder uniform genoemd.'

Yaron ziet maar één oplossing: 'Deze beweging moet tot terroristische organisatie worden verklaard, dan kunnen zwaardere middelen worden ingezet, zoals geavanceerde inlichtingenmethoden en verhoren door de Shin Bet. Als we deze terreur geen halt toeroepen, verliezen we mogelijk onze menselijkheid.'

Dit was ook voor Dror Posta, hoogleraar onderwijsfilosofie, die in Israël met kwetsbare jongeren in de economisch zwakkere wijken werkt, reden om deel te nemen aan 'De Bezetting in de Mond Kijken', een beweging van bezorgde Israëliërs die zich tegen het geweld op de Westoever keert. Ze beschermen Palestijnen door fysiek aanwezig te zijn en filmen het geweld van de kinderen. Posta, zelf opgegroeid in een zionistisch-orthodox gezin, maar nu vrijzinnig, dacht dat hij met zijn achtergrond en werkervaring kon optreden tegen de jonge kolonisten. Niets bleek minder waar.

'Wat in Israël als grove verwaarlozing van kinderen wordt beschouwd, geldt op de Westoever als een norm om het recht in eigen handen te nemen', zegt hij. 'In Israël ben je verplicht om kinderen die gevaar lopen tot hun achttiende bij de overheid te melden. Nou, dat deed ik. Ik stuurde een bericht aan het ministerie van Sociale Zaken, de sociale dienst en de politie, maar niemand doet iets.'

Twee weken geleden werd Posta zelf slachtoffer van een aanslag. Hij laat mij de video zien. Drie jonge kinderen lopen met een kudde geiten naar een Palestijns huis in Khirbet al-Tawil, een dorpje op de Westoever. Ze proberen binnen te dringen. Ze dragen keppeltjes, hebben pijpenkrullen en zijn gekleed in hoodies, met sjaals voor hun gezicht. Ze hebben knuppels in de hand. Ze filmen met hun mobieltjes. In het huis bevindt zich een echtpaar met jonge kinderen en een baby. Posta loopt

met drie Israëlische activisten, allen rond de zestig, naar de kinderen en probeert met hen te praten. De kinderen stormen op hem af. Het trappen en slaan begint onmiddellijk. Posta probeert de kinderen weg te sturen, maar wordt hard tegen zijn been getrapt. Als hij 'hou op!' roept, lachen ze en spuiten pepperspray in zijn gezicht. Na een uur arriveert het leger en verklaart het terrein rond het Palestijnse huis tot gesloten militaire zone. De activisten worden weggestuurd. De kinderen mogen blijven.

'Begrijp je?' zegt Posta. 'Het leger treedt niet op. Een deel van de soldaten is zelf kolonist en heeft een religieus-zionistische achtergrond. Hetzelfde geldt voor Avi Bluth, de hoogste militaire commandant op de Westoever. In de regio Nablus opereert Noam Jackson, een volwassen Britse kolonist. Hij heeft zich met een grote groep kinderen van tien tot zestien jaar in een herdersboerderij gevestigd. Hij drilt hen als soldaten. Ze werken in ploegendienst en krijgen opdrachten. Zo hebben ze de waterleiding van een Palestijns dorpje vernietigd en de waterbronnen van de boeren leeggepompt. De kinderen hebben dure satelliettelefoons en rijden rond in quads.'

Die krijgen de herdersboerderijen van het ministerie van Nederzettingen, net als beveiligingsapparatuur, drones, nachtkijkers en generatoren. Het ministerie verschaft de jongeren tevens een uitkering van circa vijftig sjekel per dag, voedselbonnen en kledingsubsidie, meldde *The Times of Israel.* Er is ook steun van particuliere organisaties, zoals de Hilltop Foundation, een niet-geregistreerde beweging die volgens haar website gerund wordt door jongeren van de outposts. Via crowdfunding worden donaties, apparatuur en logistieke ondersteuning gegenereerd.

'Na alles wat wij joden hebben meegemaakt, vind ik het onvoorstelbaar dat we een ander volk dit aandoen', zegt Dror Posta. 'Het lot van Israëliërs en Palestijnen is onlosmakelijk met elkaar verbonden.'

19 AUGUSTUS 2026 - verschenen in nr. 34

Israëlische expats vliegen naar huis om te stemmen

***Tel Aviv* – Twee maanden voor de Knessetverkiezingen is er een enorme rel uitgebroken. Ditmaal draait die niet om Netanyahu's gebruikelijke lastercampagnes, maar om een fundamentelere vraag: mag de staat het kiesrecht van zijn burgers beperken? Wat blijkt? De Yashar-centrumpartij van voormalig stafchef Gadi Eisenkot en de nieuwe centrum-linkse partij HaDemokratim, een samenwerking van de linkse Meretz-partij met Labour, hebben een belangrijke nieuwe markt ontdekt voor het winnen van kiezerszieltjes: de naar schatting half miljoen Israëliërs die in het buitenland zitten. Vooral de recentelijk vertrokken Israëliërs zijn seculiere, jonge, hoogopgeleide en meer centrum-linkse kiezers. Velen vertrokken uit onvrede over het politieke klimaat onder Netanyahu en zijn zeer gemotiveerd om dat te veranderen.**
Terwijl Eisenkot op Cyprus Israëlische migranten vanaf enorme verkiezingsbillboards aankijkt, organiseert HaDemokratim online conferenties waaraan je overal ter wereld

kunt deelnemen en vragenuurtjes waarin je de lijsttrekkers persoonlijke vragen kunt stellen. Volgens peilingen wordt het een nek-aan-nekrace tussen Yashar en Likud met nu één zetel in het voordeel van Eisenkot. De stemmen van Israëliërs in het buitenland kunnen daardoor beslissend worden voor de regeringsvorming.
De bereidheid om te stemmen is groot, maar hoe doe je dat vanuit het buitenland? In tegenstelling tot Nederland moet je hier op de verkiezingsdag fysiek aanwezig zijn en persoonlijk stemmen. Stemming per brief of volmacht is uitgesloten.
De AID Coalition, een partij-onafhankelijke organisatie gelieerd aan het prodemocratische protestkamp, introduceerde het Fly&Vote-programma. Via een appje geef jij je persoonsgegevens, zij checken of je stemrecht hebt en regelen enkele dagen voor de verkiezingen je vlucht. Ze vragen niet op welke partij je stemt. Fly&Vote verwacht dat afgezien van mensen die zelf hun reis regelen er volgens dit programma meer dan zeventigduizend kiezers naar Israël zullen reizen.
En daar begint de rel. Een bron binnen het ministerie van Transport vertelde tegen de krant *Haaretz* dat Likud-minister Miri Regev overweegt om in de dagen vóór de verkiezingen het aantal landingsslots op Israëlische luchthavens drastisch te beperken en chartervluchten aan banden te leggen. De juristen van de oppositiepartijen staan op hun achterste benen. Dit kan neerkomen op misbruik van bevoegdheid en aantasting van het kiesrecht.
Natuurlijk zou Regev zich kunnen beroepen op de beperkte capaciteit van de luchthavens. Maar als de staat vluchten beperkt uit angst voor het stemgedrag van de reizigers, dan gaat dat niet meer over het luchtvaartbeleid. Het raakt de integriteit van de verkiezingen. En juist daaraan twijfelt intussen bijna driekwart van de Israëliërs.

19 AUGUSTUS 2026 - verschenen in nr. 34

Israëlische agressie op de Westoever

Gevangen tussen lijn en muur

In Oost-Barta'a op de Westelijke Jordaanoever sloopt Israël flatgebouwen en waterreservoirs van Palestijnen. Boeren kunnen niet meer op hun land, bouwprojecten liggen stil. De bezetting wordt almaar agressiever.

Bij de soek van Oost-Barta'a.© Eyal Warshavsky

We verlaten de Israëlische snelweg 65 en rijden over een slingerende asfaltweg West-Barta'a *(Barta'a Al-Gharbya)* binnen. Het dorpje Barta'a ligt verscholen in een glooiend heuvellandschap zo'n twintig kilometer ten westen van de Palestijnse stad Jenin en dertig kilometer ten oosten van de Israëlische stad Haifa, in een gebied dat *'mesjoelaash'* genoemd wordt, of 'de Arabische driehoek'. De meerderheid van de tienduizend dorpelingen behoort tot de bekende Kabha-clan, een grote familie die ook leden in naburige dorpjes heeft. Volgens sommigen is het dorpje zo'n tweehonderd jaar oud. Maar volgens lokale overlevering van de Kabha-clan heeft een voorouder die in de twaalfde eeuw met het leger van Salah ad-Din (Saladin) ten strijde trok, zich toen in dit gebied gevestigd.

Op het eerste gezicht onderscheidt Barta'a zich niet van andere Arabische dorpen in Israël. Grote zandkleurige huizen met overdekte veranda's en platte daken, velden met olijfbomen, een banketbakker, een kledingzaak op de hoek, auto's met Israëlische nummerplaten die zich een weg door het verkeer ploegen. Maar dan steken we de *wadi* over, een drooggevallen rivierbedding, rijden naar een plein met een groot monument en staan ineens op de bezette Westelijke Jordaanoever. Het straatbeeld verandert.

Oost-Barta'a *(Barta'a Ash-Sharqiya)* is beduidend armer en veel dichter bevolkt dan West-Barta'a. Cactushagen scheiden de huizen. Getoeter van oude auto's met groene Palestijnse nummerplaten. Schreeuwende straatverkopers zwaaien met trays van dertig eieren: 'Vier voor vijftig sjekel.' Jongens proberen paardenhalsters te verkopen. Een man prijst zijn verse vijgen aan: 'Zo van het land. Proef maar.' De auto schokt over de vele verkeersdrempels die door de dunne laag asfalt op het wegdek veel hoger lijken dan in Israël. De typisch Palestijnse geur – een mengeling van versgebrande koffie, in de taboen-oven gebakken pitabroden en uitlaatgassen – komt de auto binnen.

‘Daar is de soek’, wijst Deema Kabha naar een drukke straat met kleine winkeltjes. ‘De Israëliërs komen hier graag, want ze hebben hier Palestijnse prijzen en dat zorgt voor een belangrijke inkomstenbron voor Oost-Barta’a.’ Mijn gids en vertaler op deze plek van de politieke breuklijn heeft lang zwart haar, zware gewelfde wenkbrauwen en donkere ogen met lange wimpers waarvan de eindjes natuurlijk krullen in een zacht en rustig gezicht. Deze 28-jarige docent Engels is activist en wil het verhaal van haar dorp en de onrechtvaardigheid naar buiten brengen.

Naast haar zit nichtje Najwa Kabha. Een zeer actieve vijftiger. Grijze hijab, mooi maar explosief gezicht, een kunstenaar en powervrouw die iedereen hier kent en dingen voor elkaar krijgt. Beiden komen uit West-Barta’a, maar ze hebben ooms en tantes aan de andere kant. Onderweg wordt onze auto regelmatig aangehouden en vragen dorpelingen nieuwsgierig wie die vreemdelingen zijn. ‘We zijn allemaal één grote familie’, zegt Najwa. ‘Ik heb ooms en tantes in Israël en op de Westoever. Voor ons is er geen verschil. Wij zijn een heel grote *hamoela.’*

Deema voegt toe dat ze bruiloften en feestdagen in Oost-Barta’a vieren. Ze houden elkaar ook in de gaten. Die familieband heeft een voordeel. Terwijl de criminaliteit in andere Palestijnse plaatsen is toegenomen is zij in Barta’a laag. De clan stelt zich op als een eenheid.

Gemeenteambtenaar Jihad Kabha spreekt op 2 augustus met een inwoner naast een gesloopt huis en een gebouw waarvoor een sloopbevel geldt, in het Israëlisch-Palestijnse dorp Barta’a.© Eyal Warshavsky

Dat is begrijpelijk, want tot 1949 was Barta’a één dorp met één gemeenschap. Daar kwam abrupt een einde aan na Israëls Onafhankelijkheidsoorlog. Volgens de overlevering trok een van de onderhandelaars, tijdens het overleg tussen Israël en Jordanië over een wapenstilstand, met een groene viltstift een lijn over de landkaart. Niet voor niets werd die later bekend als de Groene Lijn. De lijn, die nog altijd geldt als de grens tussen Israël en de Westoever, loopt dwars door Barta’a.

Met één pennenstreek veranderde het dorp van de ene op de andere dag in een historisch oxymoron: West-Barta'a kwam in Israël te liggen, Oost-Barta'a op de Westelijke Jordaanoever – een permanente tijdelijke situatie, die gezinnen verscheurde en geliefden scheidde. Eerst was het onder Jordaans bestuur, maar na de Zesdaagse Oorlog van 1967 bezette Israël de Westoever en daarmee Oost-Barta'a. Israël had het dorp kunnen herenigen door Oost-Barta'a bij West-Barta'a te voegen, maar besloot de status quo en daarmee de grenslijn te handhaven. Zo'n kwart eeuw later, met de ondertekening van de Oslo-akkoorden, werd de situatie nog gecompliceerder. De bezette Westoever werd verdeeld in drie zones. Gebied A, waar de meeste grote Palestijnse steden liggen, kwam onder Palestijns bestuur. Gebied B kreeg Palestijns civiel bestuur, maar bleef onder Israëlische veiligheidscontrole. Gebied C, ongeveer zestig procent van de Westelijke Jordaanoever, bleef volledig onder Israëlische civiele en militaire controle.

Oost-Barta'a ligt in Gebied C en dat heeft consequenties. De inwoners zijn voor vrijwel alles afhankelijk van het Israëlische civiele bestuur op de Westoever: bouwvergunningen, infrastructuur en iedere ruimtelijke ontwikkeling. West-Barta'a is een Israëlische gemeente en krijgt zijn voorzieningen uit Israël. De bewoners uit Oost-Barta'a mogen Israël niet vrij in. Als ze in West-Barta'a betrapt worden, krijgen ze hoge boetes en riskeren ze detentie. De Kabha-leden uit Israëlisch Barta'a kunnen vrij reizen, terwijl de meeste mensen uit Oost-Barta'a nog nooit de zee hebben gezien die op een steenworp afstand ligt.

De situatie is zo onoverzichtelijk en onduidelijk dat we onderweg constant vragen of we nu in Israël of op de Westoever zitten.

'Dit is nog niet het allerergste', zegt Najwa. 'Israël maakte het leven voor de dorpelingen tot een hel toen het aan het begin van het millennium de afscheidingsmuur bouwde. Bij Oost-Barta'a werd die muur niet op de Groene Lijn gebouwd, maar ongeveer een kilometer ten oosten van het dorp.' De gevolgen zijn desastreus. De mensen hier leven in een grote gevangenis, ingeklemd tussen de muur, twee zich snel uitbreidende joodse nederzettingen en het Israëlische Barta'a. Er heerse angst en onzekerheid over de toekomst.

De nieuwbouwwijk van Oost-Barta'a die met sloop wordt bedreigd.© Eyal Warshavsky

'We leven hier van checkpoint naar checkpoint', zegt Jawad Kabha, loco-burgemeester van Oost-Barta'a als we even later in de raadszaal van het gemeentehuis zitten. Leren bankstellen tegen de muren. Boven ons bromt de tl-verlichting. Met een zachte, rustige stem schetst Kabha een realiteit getekend door willekeur, militaire controle, bestuurlijke hardheid en een steeds ingewikkelder kluwen van regels, vergunningen en grenzen. 'We zijn afhankelijk van speciale doorreisvergunningen, arbeidsvergunningen en controleposten om ons te verplaatsen. We moeten ons steeds registreren. Voor medische zorg en andere essentiële voorzieningen zijn we aangewezen op de Westoever. We moeten dan door de controleposten in de muur, maar die zijn maar beperkt open en worden soms spontaan afgesloten. Families leven gescheiden, boeren hebben slechts beperkt toegang tot hun land.'

Daarbij komt dat Oost-Barta'a in verband met de bevolkingsgroei dringend een nieuw uitbreidingsplan nodig heeft. Het dorp kan geen kant op en barst uit zijn voegen. De Westoever kent een bevolkingsgroei van zo'n 1,85 procent (in Nederland is dat 0,5 procent). De gemeente heeft aan Israël nu een zogenaamd 'blauwe zone-plan' voorgesteld. Het betekent dat binnen een blauwe zone mag worden gebouwd en dat ook lopende bouwaanvragen daaronder vallen.

Kabha wijst op een ander probleem van de bezettingsbureaucratie: communicatie. Het gemeentebestuur heeft geen rechtstreeks aanspreekpunt bij de Israëlische autoriteiten. Alle contacten lopen via een 'districtscoördinatiekantoor' op de Westoever, wat de afstand vergroot en besluitvorming ondoorzichtig en traag maakt. Er is geen overleg en beleidsbeslissingen worden buiten de gemeente om genomen.

'Intussen reageert Israël nu met de grootste vernietigingsgolf van woningen en andere gebouwen in ons dorp', zegt Jihad Kabha, als bestuurslid verantwoordelijk voor planning en de ruimtelijke

ordening. Dan schiet zijn stem een halve octaaf hoger. 'Vorige week reden Israëlische bulldozers ineens het dorp binnen en overvielen de bewoners. Wij als gemeente wisten van niets. Ze veranderden Barta'a in een puinhoop. Ze hebben meer dan twintig bouwwerken platgewalst, zo luidt dat officieel volgens de Israëlische documenten. Maar een bouwwerk is veel meer dan één woning. Hieronder verstaan de Israëliërs ook flatgebouwen met twintig wooneenheden, huizen met meerdere wooneenheden, winkels. Honderden mensen raakten dakloos. Anderen verloren hun inkomstenbron.'

Het bestuur vreest dat er dit jaar nog veel meer sloopwerkzaamheden zullen volgen, waaronder het neerhalen van een veld met zonnepanelen dat de gemeente heeft aangelegd om het energietekort in het dorp op te vangen. Advocaten van de gemeente en lokale bewoners proberen het slopen via spoedprocedures te voorkomen, maar die worden standaard afgewezen door de Israëlische rechtbanken.

De vraag is welk belang Israël heeft bij de afbraak van al die huizen in het centrum van een Palestijns dorp. De officiële lezing van Israël is dat er gebouwd is zonder vergunning. Maar Kabha vindt dat erg kort door de bocht. Oost-Barta'a heeft altijd consequent bouwvergunningen aangevraagd. Vele dateren van jaren geleden. Israël wees die aanvragen niet af, maar iedere keer moesten de aanvragers weer aan nieuwe bouweisen voldoen en nieuwe documenten aanleveren. De procedures werden eindeloos gerekt en de Palestijnse aanvragers werden op tienduizenden sjekels kosten gejaagd waarna de Israëlische rechtbank onlangs de allerlaatste beroepschriften afwees. Een dag later werden de sloopbevelen al uitgevoerd.

'Kan het gemeentebestuur van Israëlisch Barta'a jullie niet helpen?' vraag ik. 'Misschien kan het als tussenpersoon optreden.' Jihad Kabha schudt zijn hoofd. 'We doen wel wat sociale activiteiten samen, maar over onze vergunningenproblematiek en de sloop hebben zij juridisch geen zeggenschap.'

De joodse nederzetting Katzir gezien vanuit Barta'a.© Eyal Warshavsky

Door een wirwar van kleine straatjes gaan we met Kabha naar de zwaarst getroffen wijk Khor al-Dab'a (Huis van de hyena). Niets heeft ons kunnen voorbereiden op wat we daar aantreffen. Het landschap doet denken aan de beelden van de verwoesting in Zuidoost-Turkije na de aardbevingen. Flatgebouwen als grimmige karkassen. Hele straten liggen in puin. Als ik het ledikant, een zitbank en wat speelgoed tussen de brokstukken zie, krimpt mijn maag ineen. Honderden mensen – sommigen nog in pyjama – werden 's ochtends overvallen en hadden geen tijd om iets mee te nemen. Kabha laat mij op zijn mobieltje de video van de sloop zien. Het lijkt een scène uit de sf-film *War of the Worlds.* Bulldozers komen als enorme monsterrobots met knippende tentakels aanrijden en torpederen flatgebouwen.

'En waar zijn die mensen nu?' vraag ik. Kabha wijst om zich heen. Sommigen zijn bij familieleden ingetrokken. Anderen wonen in provisorische containers. Ze worden geholpen door de gemeente en de gemeenschap maar schommelen op het randje van de armoedegrens. De sloopacties hebben een boemerangeffect op het dorp. In een andere wijk zien we bouwskeletten. De meeste bouwwerkzaamheden zijn stopgezet. Niets is in Barta'a zo permanent als het tijdelijke.

We proberen de zwaar getraumatiseerde gedupeerden te benaderen, maar de meesten willen niet in het nieuws uit angst voor verdere Israëlische represailles of misschien uit schaamte voor hun leefomstandigheden. Eén man wil dat wel. Wasfi Jad Kabha, een boer van middelbare leeftijd, staat met bevroren gezicht naast zijn platgewalste woning. Zelfs de door hem geplante bomen zijn vernield. Enkele jaren geleden bouwde hij twee identieke huizen op zijn eigen grond. Hij woonde in het ene huis met zijn oudste zoon en diens gezin. De andere woning wordt door de jongere zoon bewoond. Hij had stallen voor zijn schapen, kippenhokken en een kleine binnenplaats. Aan de andere kant was nog een kleiner huis waar een pasgetrouwd stel woonde. Vorige maand werden zijn huis en het kleine huis afgebroken. Het huis van de jongere zoon staat nog overeind, maar Wasfi Jad Kabha vreest dat de bulldozers zullen terugkomen.

'Alles is weg', zucht hij. 'De meubels, de spullen. Maar het ergste vind ik dat er zeventig kippen en drie schapen onder het puin bedolven liggen. Dit is nota bene mijn eigen grond. Ik heb mijn eigendomspapieren. Ik kan je de inschrijving in het Jordaanse kadaster nog laten zien. Ik had bouwvergunningen aangevraagd en daarvoor vijftigduizend sjekel betaald. Ze gaven ons niet eens de kans om te reageren. Ik krijg geen compensatie. Wat is hier het doel van?' Hij trapt tegen een steen.

Jihad Kabha legt uit dat de meeste gedupeerden eigenaar van de grond zijn. 'In tegenstelling tot Israël, waar de meeste grond staatseigendom is en inwoners die slechts in erfpacht kunnen gebruiken, is deze grond van ons en dat kunnen we met officiële eigendomsakten en uittreksels uit het kadaster bewijzen. Sommige percelen zijn al honderd jaar in de familie.'

Ik kijk naar het huis van de andere zoon. Twee verdiepingen. Een hoog portiek met massieve pilaren, het rode pannendak. De ramen zijn voorzien van rolluiken en veiligheidshekken. 'Ga jij jouw huis weer opbouwen als je de kans krijgt?' vraag ik.

Wasfi Jad Kabha schudt zijn hoofd. 'Dat is onmogelijk. Israël verbiedt dat we het puin opruimen. De sloopresten dienen als een blijvende waarschuwing voor alle dorpelingen. Ze willen onze geest breken, begrijp je? Maar dat gaat ze niet lukken.' Het Arabische woord *sumud* valt in het gesprek tussen Wasfi en Jihad, wat 'volharding' betekent. Maar voor Palestijnen is het zoveel meer. Het is de keuze om te blijven, ondanks alles, en een toekomst te eisen op het land van je voorouders.

De afscheidingsmuur ten oosten van Barta’a.© Eyal Warshavsky

De situatie in Oost-Barta’a is slechts het topje van de ijsberg. De situatie weerspiegelt de nieuwe norm op de Westoever. De bezetting wordt als een reusachtig visnet steeds weer strakker aangetrokken.

‘Schokkend en wreed’, noemt Alon Cohen-Lifshitz dit regeringsbeleid tijdens ons telefoongesprek. Cohen-Lifshitz is directeur Planning en Community van de ngo Bimkom, een Israëlische mensenrechtenorganisatie van stedenbouwkundigen en architecten, die de mensenrechten op het gebied van ruimtelijke ordening en huisvestingsbeleid, zowel in Israël als op de Westelijke Jordaanoever, beschermt. Hij werkt al 22 jaar als architect en stedenbouwkundige op de Westoever. ‘Natuurlijk bestond er al een zeer rigide systeem, maar de laatste twee jaar zijn de wreedheden en de ontruimingen dramatisch gestegen’, zegt hij.

Wat blijkt? Eind 2024 werd een groot deel van de controle over civiele zaken op de Westoever overgedragen aan de door minister van Financiën, Bezalel Smotrich, opgerichte nederzettingenadministratie. Deze afdeling voert een nultolerantiebeleid tegen de naar schatting 180- à 300.000 Palestijnen en promoot uitbreiding en oprichting van joodse nederzettingen voor de ongeveer 500.000 joodse kolonisten in Gebied C. Vooral inwoners van de zone – zoals Barta’a zijn er nog 38 dorpen en 150 gemeenschappen – die klem zitten tussen de Groene Lijn en de afscheidingsbarrière, zijn extra kwetsbaar.

De cijfers liegen er niet om. In 2025 werd 96 procent van alle sloopbevelen van Palestijnse bouwwerken in Gebied C uitgevoerd. Dat kwam neer op 962 bouwwerken, waaronder dus flatgebouwen, huizen, scholen, waterreservoirs. In 2026 is dat niet anders. Tegelijkertijd is de sloop van illegale bouwwerken van kolonisten gereduceerd. Alle Palestijnse bouwvergunningsaanvragen worden stelselmatig afgewezen; dit tegen de achtergrond van de goedkeuring van 27.350 wooneenheden voor joodse nederzettingen en de bouw van zo’n tweehonderd illegale

nederzettingen die met financiering van verschillende Israëlische ministeries zijn gebouwd en die niet door Israël worden gesloopt.

Tel daarbij op het toenemende geweld van kolonisten, dat door de overheid niet wordt tegengehouden, de annexatie van Palestijnse landbouwgrond voor militaire doeleinden en de bouw van apartheidswegen voor kolonisten en Cohen-Lifshitz komt tot een sombere conclusie: 'Israël wil opzettelijk en principieel voorkomen dat Palestijnen gebruikmaken van, bouwen en wonen in Gebied C. Het wil hen reduceren. Die situatie is vreselijk voor de Palestijnen. Maar het zal uiteindelijk Israël kapot maken. Israël laat het onrecht gebeuren. De extremisten en outlaws zullen Israël tot de afgrond brengen, tenzij er een wezenlijke politieke verandering komt.'

Die sombere toekomst wordt bijna tastbaar als ik met Deema en Kabha naar het hoogste punt loop. Vanaf de berg is goed te zien hoe Oost-Barta'a is ingesloten. Aan de ene kant ligt de Israëlische nederzetting Katzir. De villa's in een nieuwe woonwijk, omgeven door een veiligheidshek, rukken steeds verder op richting Oost-Barta'a. In de verte slingert een grijs lint door het landschap. Het is de acht meter hoge betonnen afscheidingsmuur met zijn prikkeldraadversperringen, elektronische camera's en patrouillerende soldaten. 'Zie je daar die velden', wijst Kabha. 'We hebben ongeveer veertig kilometer land langs de afscheidingsmuur, maar we mogen er niet komen want het leger heeft dit tot veiligheidszone verklaard. De olijfbomen zijn gerooid.'

We zien een houten huis met hoge antennes. Een joodse kolonist heeft nu het land van de Israëlische overheid gepacht en er al een boerderij gebouwd. Samen met anderen houdt hij continu de huizen in Barta'a in de gaten en verhindert de Palestijnse boeren om op hun land te werken. 'We verwachten dat ze daar een nieuwe nederzetting gaan bouwen', zegt Kabha. 'Alle wegen die je in de verte ziet zijn voor die settlers.'

Aan de andere kant torenen de hoge flatgebouwen van de Israëlische nieuwbouwstad Harish boven het landschap uit. Het woud aan bouwkranen verraadt dat de stad zich in ijltempo uitbreidt. Ineens spot ik in Barta'a een grauwgrijs fabrieksgebouw van vijf verdiepingen dat kennelijk niet bedreigd wordt met sloop. Deema knikt en attendeert me op een minder zichtbaar symptoom van de bezetting. 'De eigenaar is een *mashtap.* Die heeft een deal gesloten met Israël.' Najwa knikt in stilte. Mashtaps zijn Palestijnen die als informant of collaborateur voor Israël optreden. 'Er zijn in het dorp verschillende mashtaps', zegt Deema. 'Van enkelen is het bekend. De meesten niet. Daarom zeggen we dat de muren hier oren hebben.'

We vervolgen onze weg tot vlak bij Katzir. Aan de Israëlische kant liggen de slaperige villa's met royale tuinen tegen de heuvel geplakt. Aan de Palestijnse kant – hemelsbreed zo'n halve kilometer van de Israëlische nederzetting – ligt de nieuwbouwwijk van Oost-Barta'a. Keurige appartementsgebouwen, een supermarkt, opslagplaatsen liggen aan nieuwe asfaltwegen.

***'Ahalan!'* Suleiman, een vlotte veertiger, stapt net uit zijn nieuwe huis naast de moskee. Ook zijn woning wordt met sloop bedreigd. 'De mensen van Katzir klagen over hinder – waarschijnlijk gaat het om de gebedsoproepen vanuit de moskee – en willen dat de hele straat hier wordt afgebroken', zegt hij. 'Alles wat uitkijkt op Katzir loopt het risico vernietigd te worden.'**

Najwa kent de situatie goed. Het gaat over 21 bouwwerken, appartementsgebouwen, winkels en een moskee. 'De terreur is heel erg', zegt ze. 'De bewoners mogen vanaf negen uur 's avonds geen licht meer aandoen. Ze moeten alle luiken sluiten. Toen een bruiloft werd gevierd – je weet hoe uitbundig wij Palestijnen zijn – sloot de Israëlische grenspolitie om elf uur het feest en werden bruid en bruidegom meegenomen voor verhoor. Een deel van de bewoners hier heeft de

Israëlische nationaliteit omdat ze het huis en de grond hebben geërfd van familieleden. Alles loopt hier door elkaar, want voor ons dorpelingen zijn de scheidslijnen niet gemakkelijk te trekken. Die mensen hebben met de verhuizing naar Oost-Barta'a heel wat Israëlische rechten verloren en nu verliezen ze dus hun huis.'

Hele straten zijn platgewalst in Oost Barta’a. De moskee wordt met sloop bedreigd.© Eyal Warshavsky

Najwa noemt de ultra-rechtse Israëlische ngo Regavim, wat 'aardkluiten' betekent, als een van de oorzaken voor de juridische problemen. Onder het motto dat ze Israëlisch staatsland willen beschermen, vliegen ze over de Palestijnse gemeenten met drones om privéterreinen te bespioneren en illegale bouwwerken op te sporen. Ze spelen de informatie door aan de nederzettingenadministratie. Opmerkelijk is dat deze afdeling en de ngo door Bezalel Smotrich zijn opgericht. Regavim beweert nu dat de huizen in de nieuwbouwwijk van Barta'a zonder vergunning op Israëlische staatsgrond zijn gebouwd.

Roi Drucker, de directeur van Regavim, zei onlangs in *Israel National News:* 'Voor een inwoner van Katzir die zijn huis voor miljoenen sjekels heeft gekocht, maakt het niet uit welke autoriteit verantwoordelijk is voor de handhaving.' Drucker beweert dat Oost-Barta'a door zijn ligging tussen Israël en de afscheidingsmuur in een 'handhavingsvacuüm' terecht is gekomen. Hij pleit voor afwijzing van hangende aanvragen en snelle sloop. Regavim noemt het nieuwbouwproject in Oost-Barta'a een veiligheidsrisico.

Deema is duidelijk aangedaan door de situatie en de ingrijpende maatregelen. 'We noemen dit *soft cleansing,* de geruisloze verdrijving. Maar de wreedheid waarmee mensen behandeld worden, maakt me verdrietig. Misschien kan de internationale gemeenschap wat doen', zegt ze terwijl ze rond kijkt.

'Mogelijk', zeg ik, 'maar het probleem ligt hier. Ga jij stemmen?' Op 27 oktober zijn de Israëlische parlementsverkiezingen en Palestijnen met de Israëlische nationaliteit vormen zo'n zeventien procent van de kiezers. Potentieel betekent dat zo'n twintig van de honderdtwintig zetels in de Knesset. 'Dat is toch een mogelijkheid om invloed uit te oefenen?' probeer ik.

Deema haalt haar schouders op en zegt dan aarzelend iets wat ik bij veel andere Palestijnen beluister: 'Dat heeft, denk ik, geen zin. De meeste mensen die ik ken stemmen niet.'

Ik probeer nog eens: 'Maar jullie kunnen een verschil maken en als je niet kiest gaat jouw stem naar de grootste partij.'

Even is ze stil, dan zegt ze: 'Ik twijfel. Ik ben bang dat alle partijen, of ze nu rechts of links zijn, doordesemd zijn van hetzelfde joodse gedachtegoed. De Arabische partijen zijn te autoritair en corrupt. Dus we hebben geen keus.'

Het controlesysteem wordt steeds strakker aangetrokken. Door een ingewikkelde bureaucratie met doorreisvergunningen, bouwvergunningen, arbeidsvergunningen, een ondoorzichtig stelsel van regels, procedures, persoonsregistraties en administratieve constructies kunnen Palestijnen geruisloos worden verdreven; gevangen in een permanente tijdelijkheid zonder vooruitzicht. En de rest van Israël kijkt toe.

22 APRIL 2026 – verschenen in nr. 17

Het eeuwige vuur van het Midden-Oosten

De doden van vroeger, van nu en van de toekomst

Een kwart eeuw correspondentschap in Israël, op de Westoever en in Gaza leert: de volken die het land claimen zitten onophoudelijk gevangen in dogma's, slogans en theorieën. Altijd is vrede slechts een intermezzo.

De begrafenis van drie Palestijnen die gedood werden tijdens een aanval van Israëlische kolonisten in Abu Falah, Westelijke Jordaanoever, 8 maart© Faiz Abu Rmeleh / MEI / SIPA / ANP

Tijdens de luchtalarmen verandert het nerveuze Israëlische verkeer in een absurde snelheidsrace tegen raketten. We rijden met honderden andere weggebruikers over Kvish 6, de belangrijkste tolweg van Israël, die het land van noord naar zuid doorsnijdt. De app van Home Front Command op het mobieltje van Jonathan, mijn taxichauffeur, geeft continu *'tzeva adom',* het alarm voor een directe aanval. 'De bommen zitten nu boven ons', zegt hij terwijl hij mij door de achteruitkijkspiegel nauwlettend gadeslaat.

Niemand lijkt zich iets aan te trekken van het advies van de overheid om op de vluchtstrook te parkeren en op je buik in de berm te gaan liggen met beide handen achter je hoofd gevouwen. 'Er zijn zoveel alarmen', zegt Jonathan. 'Als ik voor iedere aanval moet stoppen, dan heb ik geen werk meer.'

Rechts glijden Israëlische dorpen, steden en boomgaarden aan ons voorbij. Dit is het smalste deel van Israël. Van de afscheidingsmuur tot de stad Netanya is de afstand slechts vijftien kilometer. De aanhoudende raketaanvallen van Iran, Hezbollah en de Houthi's laten duidelijk hun sporen na in het landschap. Platgebombardeerde flatgebouwen, inslagkraters in de velden, kapotgeschoten wegen. Alles in het heilige land echoot oorlog en doden. De doden van toen. Zes miljoen joden die in het Derde Rijk zijn vermoord, de Palestijnse doden van de Nakba. De doden van nu. Twaalfhonderd Israëliërs op 7 oktober 2023, tussen de zeventig- en honderdduizend Gazanen, nog een onbekend aantal slachtoffers van de Iraanse oorlog en de oorlog met Hezbollah in Libanon. En de doden die in de toekomst nog zullen vallen.

Voor Israëliërs en Palestijnen is vrede slechts een pauze tussen twee oorlogen. Het concept vrede als een ruimte voor leven is bijna ongekend. Er is een verlangen, een hunkering, een droom van vrede en vrijheid waarvoor men vecht, maar juist in dat laatste zit de paradox. Er is geen vredesstrategie. Ik las dat Israël momenteel één miljard sjekel per dag (ruim 280 miljoen euro) aan

oorlog uitgeeft, terwijl er geen einddoel, geen concreet wederopbouwplan voor Gaza noch voor Israël zelf is en geen idee over normale betrekkingen met Libanon en Iran.

De doden zitten in het geheugen van Israëliërs en Palestijnen. Parkjes worden vernoemd naar gevallen soldaten. Langs de weg naar Jeruzalem staan wrakken van legerjeeps. Foto's van martelaren prijken op de muren op de Westoever. De Gazastrook is een openluchtgevangenis met één groot massagraf. In nieuwsuitzendingen zijn doden abstracte nummers geworden. In Israël is de herinnering aan de Gazaanse doden bijna volledig gewist, terwijl iedere Israëlische dode een mens was met een naam, een familie, vrienden, een bestaan.

Links van ons loopt als een betonnen lint de metershoge afscheidingsmuur, die de Westoever bijna aan het oog van de Israëlische reizigers onttrekt. Af en toe zie ik de daken van de flatgebouwen van Tulkarm en Qalqilya. Tijdens de Zesdaagse Oorlog van 1967 veroverde Israël dit gebied en Oost-Jeruzalem op Jordanië en de Gazastrook op Egypte. Israëliërs noemen de Westoever eufemistisch *'Ha Shtachim',* De Gebieden, alsof het land niet bezet is. Het beloofde land werd een imperium, een bezetter, die bezweek voor de verleiding van absolute macht.

In de 24 jaar dat ik als correspondent in Israël, op de Westoever en in Gaza werk, heb ik geprobeerd om de werkelijkheid van het leven, het conflict en de bezetting zo goed mogelijk te vertolken, terwijl om mij heen volken in de greep waren van dogma's, ideeën, slogans en theorieën. Ik heb geprobeerd om de bewoners van het Midden-Oosten te begrijpen en over wat ik zag en hoorde aan de lezers te berichten omdat ik geloof dat het ertoe doet, dat zij ertoe doen. Manoeuvrerend door het nieuws heb ik historische, etnische en maatschappelijke lijnen zo feitelijk mogelijk trachten te duiden en de verantwoordelijkheid van de regeringen, overheden en leiders benoemd, zodat de lezer zijn onafhankelijke mening kon vormen.

Ik interviewde honderden mensen. Politici, slachtoffers, militairen, Palestijnse vrijheidsstrijders, Israëlische en Palestijnse hoogleraren, bedoeïenen, Palestijnse gevangenen, druzen, Israëliërs, Gazanen. Gewone mensen. Ik zag wat het conflict deed met Israëliërs en Palestijnen, met daders en slachtoffers, aan beide kanten. Hoe Israëlische settlements op de Westoever, in strijd met internationaal recht, als paddenstoelen uit de grond schoten en schieten. Hoe Palestijnen werden teruggedrongen naar een steeds kleiner wordend grondgebied terwijl ze van de Israëlische overheid nauwelijks nog bouwvergunningen krijgen.

Ik zie ook hoe de huidige regering de ogen sluit voor het toenemende settlersgeweld waardoor er in maart van dit jaar alleen al tien Palestijnen werden gedood en er meer dan 250 geweldsmisdrijven werden gepleegd. Hoe het Israëlische parlement de doodstraf voor Palestijnse terroristen heeft aangenomen – de minister van Nationale Veiligheid Itamar Ben Gvir die rondloopt met een gouden broche van een strop op zijn revers – terwijl het de daden van joodse terroristen door de vingers ziet. Dat het Israëlische leger en de politie op de Westoever de settlers beschermen en de Palestijnen daarom doodsbang zijn om in eigen land te reizen.

Anderzijds zag ik ook dat Hamas, een door de EU als terroristisch aangemerkte organisatie, de macht in Gaza verwierf en met een schrikbewind regeerde over de angstige Gazanen, die meerdere keren in opstand kwamen, opstanden die werden neergeslagen. Hamas is aansprakelijk voor de dood van Israëlische burgers onder gruwelijke omstandigheden en de gijzeling van 251 mensen, hetgeen als meervoudige oorlogsmisdrijven wordt gezien. Maar bij de disproportionele oorlog die de Israëlische regering vervolgens tegen Gaza voerde met zoveel doden, vernietiging van infrastructuur – volgens de VN zijn er rond de 1,8 miljoen Gazaanse ontheemden die beperkt

toegang hebben tot water, voedsel en hulp – staan niet alleen de oorlog en het misdrijf ter discussie, maar ook de grenzen van het recht en de menselijkheid zelf.

Het beloofde land implodeerde. De extremistische regering voert een uitzichtloze oorlog op meerdere fronten terwijl de joodse bevolking onvoldoende schuilkelders heeft, en de Palestijnse bevolking helemaal geen schuilkelders heeft. Ik heb geprobeerd niet oververhit te raken in het vuur van het Midden-Oosten. Maar na de vele oorlogen, de Tweede Intifada, conflicten, militaire invallen, bezettingen, terroristische aanslagen, 7 oktober, de Gaza-oorlog, de twaalfdaagse Iraanse oorlog, de huidige oorlog in het Midden-Oosten en zoveel geschreeuw, scheldpartijen, politieke retoriek, onbetrouwbare leiders, bombardementen, gewonden, doden, zoveel doden, is mijn stem schor geworden en heb ik een journalistieke tinnitus in mijn oren. Het was en is nooit genoeg.

Zodra ik over Israël en Palestina en Israël en het Midden-Oosten begin, verdwijnen nuances. Mensen vragen mij, boos, haast dreigend, aan welke kant ik sta. Nuancering staat daar haaks op. Men creëert onverenigbare narratieven zodat het moeilijk wordt om een gemeenschappelijke basis te vinden of het lijden van de ander te zien. Historische context en complexiteit worden weggezet als hinderlijke obstakels. Ik word tegelijkertijd uitgemaakt voor Israël-aanhanger en antisemiet. Maar ik ben geen activistisch journalist. Ik schrijf vanuit jarenlange ervaring en betrokkenheid, niet vanuit een kamp. Ik schrijf over wat er daadwerkelijk gebeurt, om zichtbaar te maken wat te complex is voor slogans – en juist daar wringt de schoen. Complexiteit vervaagt de morele helderheid, terwijl dat laatste precies is waarnaar mensen in deze tijd lijken te verlangen.

Jonathan onderbreekt mijn gedachten. 'Die ballistische raket uit Iran viel toch vlak bij jouw huis? Hoe was dat?' Hij vraagt het luchtig, nieuwsgierig, alsof het over een exotische vakantie gaat. Ik ben even stil. Ik voel weer die donkere koude nacht. Gehurkt in de schuilkelder van mijn huis. Buiten het loeiende luchtalarm. Ineens die plotselinge angstaanjagende stilte, gevolgd door een oorverdovende knal. De drukgolf doet de ramen openspringen, borden vliegen als in een jongleeract door het huis, pleisterwerk dwarrelt als sneeuw.

Er is de drang om naar buiten te gaan, de duistere straat op, al weet ik dat het onveilig kan zijn. Dan is er het geluid van sirenes. Zwaailichten knipperen als discolampen. Honderd meter verder: de karkassen van drie huizen. 'Goddank geen slachtoffers', zegt een buurman in pyjama. Bomscherven hebben een krater in de grond geslagen. In mijn werk heb ik onder Israëlisch vuur op de Westoever gelegen, tussen twee rivaliserende groepen in Gaza gezeten. Ik ben aangehouden en verhoord door het Israëlische leger en door Hamas. Maar nooit was de dreiging zo intiem, nooit kwam het geweld zo dichtbij als op deze koude nacht.

'Tja', zeg ik eindelijk. 'Dat is moeilijk uit te leggen.' Hij knikt en zet het raam op een kier.

Op het viaduct bij de Israëlische stad Kfar Saba staat een groep demonstranten. Boven de weg hangen zwarte spandoeken met het woord 'Hallas!' – 'Het is genoeg geweest'. Drie weken geleden schreef ik dat 93 procent van de Israëliërs vóór de oorlog tegen Iran was. Maar in deze angstige tijd is de Israëlische publieke opinie zo veranderlijk als het weer. Nu de oorlog langer duurt en de kans op vrede en overwinning verder lijkt dan ooit, vervaagt het optimisme en de eenheid van het eerste uur.

De regering ziet met lede ogen dat overal in het land demonstraties worden gehouden. In Tel Aviv dreven veiligheidstroepen een bijeenkomst van duizend man hardhandig uiteen. Zeventien mensen werden gearresteerd. Volgens het Israel Democracy Institute steunt nog 65 procent van de bevolking de oorlog; 72 procent denkt dat een overeenkomst tussen Iran en de VS de Israëlische

veiligheid onvoldoende in acht zal nemen en 80 procent vindt dat Israël de oorlog tegen Libanon tegen elke prijs moet voortzetten.

De politieke verdeeldheid neemt toe. Die wordt mede gevoed door de controversiële begroting voor 2026 van de regering-Netanyahu waarin aanzienlijke bedragen aan de ultraorthodoxe politieke bondgenoten worden toegekend, ten koste van de posten onderwijs en gezondheidszorg. Belastingen worden verhoogd. Bovendien probeert de regering een wetsvoorstel door te drukken dat vrijstelling van dienstplicht voor ultraorthodoxe mannen verankert, terwijl het leger volgens stafchef Eyal Zamir door personeelstekorten en *battle fatigue* op instorten staat.

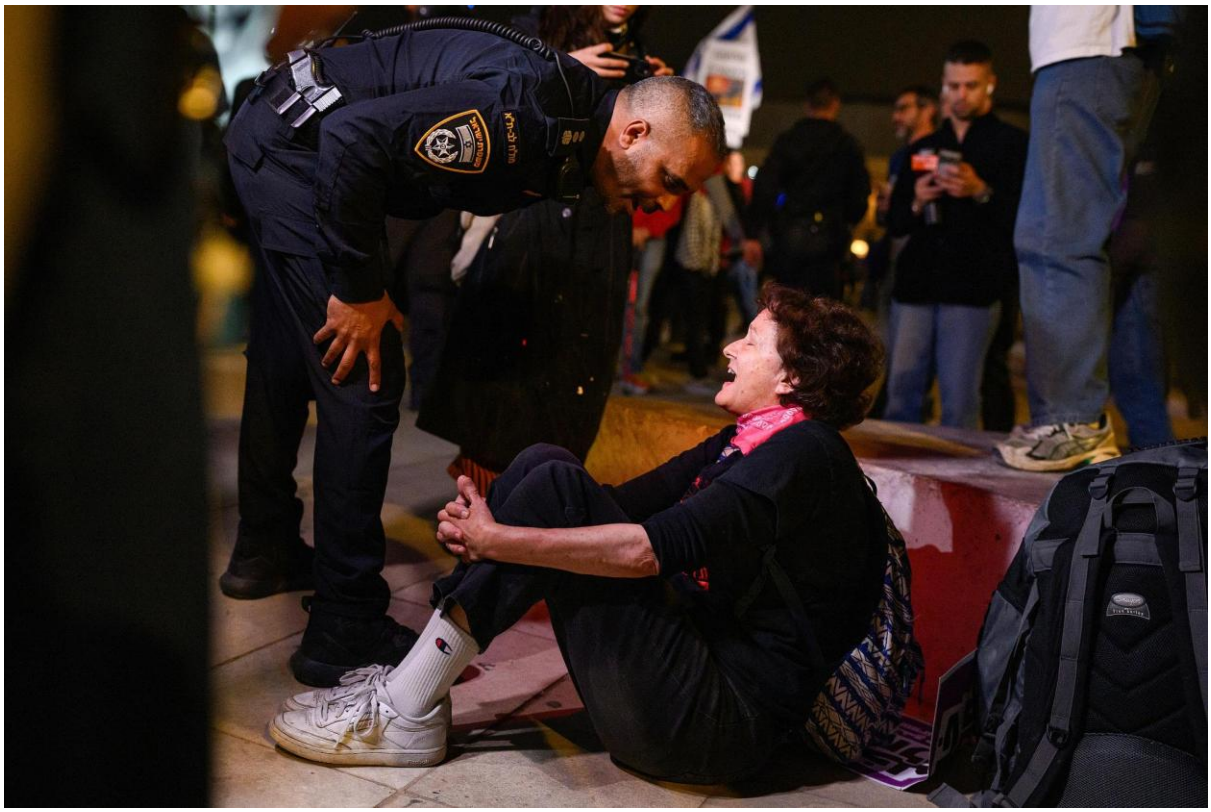

Verschillende organisaties, waaronder de vrouwenprotestgroep, anti-oorlogsactivisten en anti-regeringsdemonstranten, kwamen samen voor een gezamenlijk protest tegen de Israëlische regering op het Habima-plein, Tel Aviv, Israël, 4 april© Alexi Rosenfeld / Getty Images

Ik beluister bij mensen hopeloosheid, uitzichtloosheid over Israëls toekomst en het gebrek aan leiderschap. Sommigen willen het land verlaten, anderen geloven dat ze hun land moeten dienen. Palestijnse Israëliërs blijven trouw aan het land van hun voorouders. De verdeeldheid leidt tot heftige discussies onder vrienden, tijdens het familiediner, bij de kruidenier, en splijt soms gezinnen.

Jonathan verwoordt het standpunt van veel Israëliërs. 'Deze oorlog leidt tot niets. Die Trump zegt maar wat. Maar als we nu stoppen betekent dit in de cultuur van het Midden-Oosten totaal gezichtsverlies. We worden dan als zwak gezien en de kans bestaat dat we binnen een paar jaar voor een nog grotere oorlog staan, want ze willen ons vernietigen.'

Die existentiële angst van Israëliërs leidt al jaren tot verharding en meer steun voor de rechtse politieke partijen, zoals Likud, die veiligheid boven alles stellen. Het principe van strijden of sterven laat steeds minder ruimte voor de ander. Overigens zijn de verschillen tussen Likud en de grote oppositiepartijen op het gebied van veiligheid en harde aanpak opvallend klein. Begin maart

verklaarde Yair Lapid, oppositieleider en lijsttrekker van de partij Yesh Atid, openlijk zijn steun voor de oorlog en Netanyahu. Nu de parlementsverkiezingen voor de deur staan laten Israëlische politici van diverse politieke partijen zich na iedere raketaanval vooral in het geteisterde noorden gretig fotograferen op de plaats des onheils. Het land vaart op ramkoers en wordt nauwelijks door het Westen gecorrigeerd.

We passeren de kantoren van Elbit Systems, het grootste Israëlische defensiebedrijf, dat leeft van deze en andere oorlogen. Elbit produceert onder meer drones, elektronische oorlogssystemen, artillerie en geavanceerde surveillance- en communicatietechnologie. Door de stijgende vraag en grotere defensiebudgetten van Israël boert Elbit goed. Maar deze wapenfabrikant is ook bijzonder in trek bij buitenlandse klanten. De defensieproducten zijn *combat proven*. Israël heeft door de bezetting van de Palestijnse gebieden, de Gaza-oorlog en de oorlogen en conflicten met omringende landen veel kennis opgedaan in asymmetrische controle, oorlogvoering, terreurbestrijding en beteugeling van minderheden.

Een van de grote afnemers van het bedrijf is de Nederlandse staat. In mijn onderzoek voor *De Groene Amsterdammer* van 28 juni 2023 meldde ik dat Nederland twintig Puls-raketsystemen van Elbit had gekocht voor 305 miljoen dollar. De systemen zijn vanaf februari 2024, tijdens de Gaza-oorlog, gefaseerd geleverd. Uit onderzoek van de *NRC* een jaar geleden blijkt dat Nederland in vijf jaar tijd voor bijna twee miljard euro aan Israëlische wapens heeft gekocht. Elbit verdubbelde zijn winst in 2025 ten opzichte van voorgaande jaren naar zo'n zeshonderd miljoen dollar.

We stoppen bij luchthaven Ben Gurion, 'Natbak' voor Israëliërs. De vertrekhal lijkt op het decor van een dystopische film: rijen lege incheckbalies, verlaten douanehokjes. Rechts naast de ingang staan twee grote donkergrijze vliegtuigen van het Amerikaanse leger. Op de begane grond passeert een klein groepje reizigers de security. Op instructie van de minister van Transport, Miri Regev, mag er maar één vliegtuig per uur met maximaal vijftig passagiers vertrekken. Diplomaten en gestrande buitenlanders zouden voorrang krijgen, maar ik hoor om me heen alleen Hebreeuws.

Een jong Israëlisch gezin met twee kinderen vertelt dat ze naar de VS zijn uitgeweken. Een gepensioneerd stel woont in Canada, een jonge vrouw is naar Griekenland geëmigreerd. Met strakke witte gezichten kijken ze angstig naar het elektronisch bord waarop de vertrektijden permanent worden aangepast in verband met luchtaanvallen.

Sinds 7 oktober 2023 heeft een recordaantal van circa 230.000 Israëliërs het land verlaten. Het gaat vooral om jonge gezinnen, hoger opgeleid, overwegend seculier. Ze vinden de politieke koers, de veiligheidssituatie en het dure dagelijkse leven niet meer houdbaar. Voor het eerst in jaren is er een negatieve migratiebalans, wat betekent dat er meer joden het land verlaten dan dat er joden 'op aliya gaan'. Dat is uitzonderlijk, want de joodse staat propageert juist de veilige haven voor alle joden te zijn.

Nu Ben Gurion bijna gesloten is, verlaten vele Israëliërs het land via Taba of Sharm El Sheikh in de Sinaïwoestijn in Egypte of via Amman in Jordanië. 'Er wordt op de Jordaanse luchthaven nu meer Hebreeuws dan Arabisch gesproken', zegt Jonathan. Een deel van deze joden zal weer terugkeren, want de hang naar Israël blijft.

Op binnenkomende vluchten – de zogenaamde *rescue flights* waarmee Israël joodse immigranten en in het buitenland gestrande Israëliërs redt en terugbrengt naar het oorlogsgebied – gelden geen beperkingen op het aantal passagiers. In de aankomsthal is het een drukte van jewelste. We zien groepen Amerikaanse orthodoxe joden. 'Nieuwe *olim',* zegt Jonathan.

Sinds 7 oktober 2023 kwamen er ondanks de oorlogsdreiging nog 55.000 olim, opstijgers in het Hebreeuws, oftewel nieuwe joodse immigranten, naar Israël.

Volgens demografen kan de uittocht van voornamelijk seculiere joden en de intocht van religieuze joden op lange termijn structurele gevolgen hebben voor de Israëlische economie en samenleving. Orthodoxe joden hebben meer kinderen, een lagere gemiddelde productiviteit, een lager inkomen per capita, en zijn afhankelijker van staatssteun. De demografische verschuiving zou de belastingbasis verkleinen, de groei van het nationaal product vertragen en de publieke infrastructuur onder druk zetten, aldus het Institute for Jewish Policy Research.

Het luchtalarm galmt door de hal met de gesloten winkeltjes en restaurantjes. We rennen naar de kelder van het vliegveld. Buiten horen we het gedonder. Om ons heen het geroezemoes van de orthodoxe olim, de vertrekkende reizigers, moeders met kleine kinderen op de grond en beveiligingsbeambten in gele hesjes pratend in walkietalkies.

Na 24 jaar als correspondent in dit gebied van het Midden-Oosten ben ik nog steeds een vreemdeling. Ik ben geen Israëliër of Palestijn, jood noch moslim. 'Je begrijpt ons niet', zeggen joodse vrienden die keer op keer proberen uit te leggen dat ze in de ban zijn van hun land, al is Israël momenteel misschien wel de onveiligste plek voor joden ter wereld. 'Je begrijpt het niet', zegt een Palestijnse vriend. 'Ik kan dit land nooit verlaten, want dit is de plek van mijn voorvaderen. Deze grond heeft mij voortgebracht.'

Ik moet denken aan Milan Kundera, die in *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan* schrijft dat de zwaarste last ons verplettert, maar dat juist die zwaarte ons leven zijn intensiteit en betekenis geeft.

Het is die zwaarte die velen hier lijken te zoeken. Zolang ze strijden, bestaan ze nog. Voor joodse Israëliërs maakt de geschiedenis van de vervolging het bestaan van de joodse staat noodzakelijk. Voor Palestijnen bindt de geschiedenis van verlies – de Nakba, de bezetting, de Gaza-oorlog – hen aan elke meter grond. Onder de oppervlakte van het dagelijks leven ligt een permanente verwachting: dat de Verlosser zal komen, dat er een dag van recht zal aanbreken, dat er ooit een overwinning zal zijn. Maar de hunkering naar lichtheid, naar vrijheid en vrede blijft een vaag besef.

Vrede is hier een intermezzo, een luwte in de storm, ergens tussen de oorlogen in.

21 APRIL 2026 – verschenen in nr. 17

Israël versoepelt de regels voor postume zaadwinning

Vooral de ouders van gedode IDF-soldaten willen de mogelijkheid van nageslacht behouden.

Hebron, de Westelijke Jordaanoever, 16 augustus 2025© Mosab Shawer / Middle East Images / ABACAPRESS.COM / ANP

Tel Aviv **– Mag een man na zijn dood een vrouw bevruchten en vader worden – alsof hij een levend gedenkteken voor zichzelf opricht? Wat in Israël begon als een zeldzame medische mogelijkheid en sporadisch werd toegepast, is sinds 7 oktober 2023 met de daaropvolgende oorlogen uitgegroeid tot een bizarre en brede praktijk: het postuum winnen en gebruiken van het sperma van gesneuvelde Israëlische soldaten – voornamelijk door ouders om de mogelijkheid van een toekomstig nageslacht te behouden. De procedure houdt in dat er een incisie in de teelbal van de dode wordt gemaakt en een klein stukje weefsel wordt verwijderd, waaruit vervolgens in een laboratorium levende zaadcellen kunnen worden geïsoleerd en ingevroren.**

In 2003 gaf de procureur-generaal de richtlijnen voor de procedure, maar die zijn onlangs versoepeld, zodat ook ouders van gesneuvelden zonder voorafgaande toestemming van de rechter het sperma kunnen laten invriezen. Ze moeten direct na het overlijdensbericht beslissen, want het weefsel moet binnen 72 uur afgenomen worden. Het leger helpt de nabestaanden om de formulieren in te vullen en de juiste medische instanties voor spermapreservatie te contacteren. Eind 2025 werd er op deze manier al bij meer dan 250 gesneuvelde soldaten en veiligheidsbeambten, voornamelijk op verzoek van ouders, sperma ingevroren.

Het gebruik van het zaad voor voortplanting ligt ingewikkelder. De rechter moet toestemming geven en die zal zich afvragen wat de soldaat zelf gewild zou hebben. Als zijn schriftelijke verklaring ontbreekt, zal zijn kinderwens met getuigenverklaringen van vrienden en familieleden moeten worden vastgesteld. En daar wringt de schoen. Terwijl rouwende ouders massaal vechten voor kleinkinderen om een deel van hun kind te laten voortbestaan, blijkt uit een recent onderzoek dat de helft van ondervraagde ongehuwde jonge mannen bezwaar maakt tegen de zaadwinning na hun dood. Tegelijkertijd raakt postume zaadwinning iets wat diep verankerd zit in de joodse traditie; het idee dat een leven niet eindigt, dat de bloedlijn moet worden voortgezet.

Vele Israëliërs voelen een urgentie om voort te planten vanwege de herinnering aan de zes miljoen doden van de holocaust, het verlangen naar joodse continuïteit en het verzekeren van een joodse meerderheid in de demografische strijd met de Palestijnen. Volgens Bloomberg worden er al kinderen op deze manier verwekt en zouden honderden Israëlische vrouwen zich aanmelden als draagmoeder. Maar hoe zit het met het kind dat wordt geboren uit het sperma van een dode, gedragen door een anonieme draagmoeder? Het moet het verlies van een soldaat goedmaken. Alsof het een levend gedenkteken is.

11 MAART 2026 – verschenen in nr. 11

De geestelijke gezondheid van Israëliërs dendert achteruit

***Tel Aviv* – Eén op de drie inwoners heeft psychische problemen. Het gebruik van slaappillen is met 180 procent toegenomen.**

***Tel Aviv* – Het Heilige land lijkt in een toxische overwinningsroes. Israëlische en Amerikaanse piloten die constant luchtaanvallen op Iran uitvoeren en Israëlische grondtroepen in Libanon worden het graf in geprezen. Dat er dagelijks een stortvloed van raketten door Iran en Hezbollah op Israël wordt afgevuurd, ach, een kniesoor die daarop let. Wij zijn het weerbaarste volk ter wereld, galmen de Israëlische televisiezenders met een aan arrogantie grenzende stelligheid en ze tonen beelden van jongeren en strijdbare bejaarden die in een gaarkeuken voedsel bereiden voor de jongens aan het front.**

Israël is het veiligste land ter wereld, zegt het nieuws, terwijl in Europa gestrande Israëliërs worden gerepatrieerd naar het oorlogsgebied. Het volk is verenigd. 93 procent staat pal achter de oorlogszuchtige plannen van Netanyahu, melden de media.

Zo kort voor de verkiezingen is Bibi de onbetwiste leider. Zelfs oppositieleider Yair Lapid betuigt zijn volledige steun.

Maar achter de oorlogsbravoure gaat een andere wereld schuil, die niet in het nieuws komt. 'Ga binnen anderhalve minuut na een alarm naar een schuilkelder en blijf daar tot het sein veilig is afgegeven', waarschuwt Home Front Command, als het centrum van het land zo'n tien keer per dag en het noorden elke paar minuten worden aangevallen. Maar één op de drie Israëliërs beschikt niet over een schuilkelder dicht bij zijn huis. Sommigen zetten tentjes op in een parkeergarage om daar met het gezin de nacht door te brengen. Anderen schuilen onder bruggen, trappenhuizen, en kwetsbare ouderen blijven alleen thuis.

'Als je met de auto onderweg bent en een alarm hoort, ga dan plat op de grond liggen', adviseert de nieuwslezer. Maar nu Iran clusterraketten op het centrum gooit, die honderden kleine submunitie-bommetjes verspreiden over een gebied zo groot als tientallen voetbalvelden, is schuilen in open gebieden levensgevaarlijk. Natuurlijk zouden verstandige Israëliërs zich niet op de weg begeven, zij het dat de staat – om compensatie voor inkomstenderving te omzeilen – miljoenen werknemers ondanks de oorlog weer aan het werk stuurt.

Ouders vragen zich vertwijfeld af wat ze met hun kinderen moeten doen, want scholen zijn vanwege die oorlog wel gesloten. Het is geen wonder dat de geestelijke gezondheid van Israëliërs, die al meer dan twee jaar in een oorlogssituatie leven, achteruit dendert. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft één op de drie psychische problemen, waaronder ptss. Het gebruik van slaappillen is met 180 procent toegenomen en volgens een onderzoek van het Myers-JDC-Brookdale Institute heeft Israël het hoogste gebruik van voorgeschreven opioïden ter wereld.

Terwijl het in Israël raketten regent zonder uitzicht op langdurige stabiliteit in de regio, verdrinkt de Israëlische weerbaarheid in een verslavende traumaroes.

<u>17 DECEMBER 2025 NR 51-52</u>

Religieuze joden

613 mitswot en Hashem

Orthodoxe joden voelen zich in Israël vaak onbegrepen en gediscrimineerd door hun landgenoten. Vier vrouwen geven een kijkje in hun leven. ‘Een vrouw zei tegen haar hond: “Kom, ga opzij voor die religieuzen. Ze stinken.”’

beeld Hadas Parush

Tzivia Greenberg, Petach Tikwa, Israël

Het begint met een telefoontje op een zondagochtend. Ik herken de stem van Tzivia Greenberg, een orthodoxe vrouw die ik jaren geleden bij een lezing in Jeruzalem ontmoette. De combinatie

van een pruik en lange zedige jurk met haar uitgesproken no-nonsense houding had mij geïntrigeerd. Nu zegt ze dat ze via Google Translate mijn artikelen leest. 'Die column van jou' – ze bedoelt een bijdrage in *De Groene* voor 'In de wereld' over gendersegregatie in de baden van het natuurreservaat Sahne – 'is eenzijdig. Je portretteert de religieuze joden als mannen met zwarte hoeden en ons, met rokken tot op de grond, als vrouwen die onderdrukt en niet gehoord worden. We zouden in alle Israëlische zwembaden gendersegregatie willen invoeren en heel Israël halachisch maken.'

Haar stem gaat een halve octaaf omhoog. 'Wat een onzin. We willen alleen in de zomervakantie drie avonden per week in een natuurbad gescheiden zwemmen. We zijn met zo'n 1,3 miljoen charedim en vele andere religieuze joden. Me dunkt dat wij toch ook ontspanning mogen hebben.' Ze zegt dan plotseling: 'Jij weet niets van ons. Je schrijft over de orthodoxen alsof we een homogene groep zijn terwijl er verschillende stromingen zijn en binnen die stromingen weer vele stemmen.'

Ik ben even stil. Het orthodoxe jodendom heeft voor mij iets geheimzinnigs. Ik weet dat er een scala aan joodse gemeenschappen bestaat, variërend van de ultraorthodoxe charedim met de subcategorie van chassidim en het joodse fundamentalisme tot het modern-orthodoxe jodendom, religieus nationalisme en religieus zionisme. Er zijn mannen met zwarte keppeltjes, grote hoeden of nertsbonthoeden die sjtreimel heten. Vrouwen met hoofddoeken, hoeden of pruiken. Sommige mannen – vooral de charedim – worden door hun religie tot thorastudie geroepen; chassidische joden leggen meer de nadruk op het spirituele en de kabbala, terwijl allen leven volgens de regels van de thora. Bij elke handeling in het leven draait het om de aanwezigheid van God: gebed, eten, werk, gesprekken. Maar je mag zijn naam niet uitspreken, want de ware naam van God is te heilig. Daarom gebruikt men de term *Hashem,* de naam.

Nu de gevolgen van twee jaar oorlog en de verslechterde economische situatie in Israël worden gevoeld, zijn orthodoxe joden vaak het mikpunt. 'Ze zitten maar in de sjoel te bidden terwijl wij het geld verdienen', en: 'Onze jongens moeten in de oorlog vechten, terwijl zij veilig thuis zitten', zeggen mijn vrijzinnige joodse vrienden terwijl ze, net als ik, de orthodoxe wereld niet kennen. Ongeacht hun religieuze achtergrond werken praktisch alle vrouwen, maar in de Israëlische pers worden ze óf als *superwomen* neergezet – ze hebben een academische graad, twaalf kinderen, zorgen voor het huishouden en werken buitenshuis – óf als vrouwen die niet werken omdat ze gescheiden of misbruikt zijn, terwijl er waarschijnlijk een hele wereld van gewone werkende vrouwen tussen zit. In Israël verbrokkelt hokjes-denken de samenleving. 'Jella', zeg ik tegen Tzivia. 'Wil je mij jouw wereld laten zien?'

De Greenbergs wonen in de gemengde woonwijk van Petach Tikwa. De straat ademt geschiedenis. Een bord in de voortuin meldt dat hier zo'n honderd jaar geleden een geheime schuilplaats lag voor wapens van de paramilitaire zionistische Hagana die de joodse nederzettingen beschermde. Aan de overkant herinneren de gele linten rond de bomen nog aan de recente geschiedenis; de Israëlische gegijzelden die in Gaza gevangen zaten. Op het eerste gezicht onderscheidt het huis zich niet van een doorsnee Israëlisch woonhuis. Witte muren, een woonkamer met een L-vormige bank, een grote eettafel.

Tzivia Greenberg draagt haar roodbruine haar in een modieuze carré en gaat modern doch decent gekleed. Kleine details, de *Sifrei Kodesh,* de heilige boeken, de kan met twee handvatten voor de rituele handwassing, de koosjere keuken met de twee wasbakken om de vlees- en melkproducten gescheiden te houden en Tzivia's pruik vertellen dat dit een orthodox huis is. Ze kwam in 1971 uit Brooklyn, New York naar Israël en trouwde op haar achttiende met haar man die ze via *shidduch* –

een systeem van religieuze matchmaking – had leren kennen. De panoramafoto aan de muur kan nauwelijks het veelkoppige gezin bevatten: Tzivia, haar man, twee zonen en vier dochters met hun echtgenoten, veertig kleinkinderen en twee achterkleinkinderen. Het volgende achterkleinkind is op komst.

Ze zegt met een knik naar die foto: 'Afgezien van mijn twee zoons en een schoonzoon – zij studeren thora in de *kollel,* een studieplek voor getrouwde mannen – werken alle kinderen.' Het gezin is Litouws-charedisch en leeft volgens de drieduizend jaar oude halachische wetten. Alle antwoorden staan volgens Tzivia in de thora en de halachische boeken. 'Man en vrouw bestuderen samen wat de halacha zegt. Er zijn regels voor de sabbat en de kasjroet. Als ik bijvoorbeeld in mijn koekenpan melkproducten heb gebakken, dan zegt de halacha mij of ik hem nog voor vlees kan gebruiken en wanneer. In geval van twijfel vragen we de leiders van de gemeenschap om belangrijke vragen te beantwoorden. Bijvoorbeeld als het gaat om dienstplicht voor jongeren, thorastudies, op wie we moeten stemmen en hoe we ons leven moeten indelen. We volgen hun beslissing.'

Deze dochter van holocaustoverlevenden houdt van Israël. 'Ik vond het heerlijk om 's avonds laat met het gezin door de straten van Petach Tikwa te lopen. Het was rustig en vredig. We waren allemaal joden in het land van de joden. Nu is Israël niet uitsluitend een joods thuisland want er zijn vele niet-joodse immigranten bijgekomen. De laatste jaren, en zeker sinds 7 oktober, voel ik mij ook ongemakkelijk als ik Arabieren in de stad zie of als de buschauffeur een Arabier is. We kunnen niet meer overal reizen.'

Religieuze joden

De charedim – enkelvoud chared, dat godvrezend betekent – werden aanvankelijk als de 'pure' joden – de jidden – gezien. Met de Verlichting in Europa in de achttiende eeuw werden de wetten die joden belemmerden om met de bredere seculiere wereld in contact te komen verruimd. Terwijl joden seculier onderwijs gingen volgen en werden blootgesteld aan wereldse ideeën, bleef de charedische samenleving vasthouden aan de oude tradities. Door het zionisme aan het einde van de negentiende eeuw werd het verschil tussen de joodse stromingen duidelijker. De orthodoxen verwierpen het seculiere zionisme. Het conflict bleef beperkt omdat de charedim zich verre hielden van de politiek, maar met de oprichting van Israël veranderde dat.

De eerste premier, Ben-Gurion, beloofde de orthodoxen soevereiniteit over de religieuze 'joodsheid' van de staat in ruil voor hun erkenning van Israël. Sindsdien hebben rabbijnen het gezag over het religieuze en dagelijkse leven van de Israëliërs. De rabbijn bezegelt huwelijken – burgerlijke huwelijken zijn er niet –, bepaalt echtscheidingen, registreert geboorten en regelt begrafenissen. Restaurants moeten een koosjer-certificaat hebben. De rabbijnen adviseren over de politieke partij waarop hun gemeenschap stemt.

Inmiddels groeide de charedische gemeenschap van 450.000 Israëliërs in 2012 tot 1,3 miljoen in 2024 (bijna veertien procent van de bevolking) en hebben ze een belangrijke stem in de regering-Netanyahu. De helft van de ultraorthodoxe mannen en de meeste ultraorthodoxe vrouwen werken. Toch is volgens het Israel Democracy Institute het aantal orthodoxen dat onder de armoedegrens leeft twee keer zo hoog als de rest van de bevolking. Ongeveer zestig procent van de orthodoxe bevolking is jonger dan twintig jaar.

Koosjere keuken in het huis van Tzivia Greenberg in Petach Tikwa

Voor charedische joden is er een verschil tussen de staat Israël – de politieke realiteit, *Eretz Israël,* het land binnen zijn bijbelse grenzen met inbegrip van de Westoever en de Golan – en *Eretz*

Hakodesh, het land dat spiritueel hoger staat dan alle andere landen. Voor chassidische joden is dat laatste vaak het belangrijkste. Door de eeuwen heen zijn joden hiernaartoe gekomen, al leefden ze soms in volstrekte armoede, maar dit is voor hen het beloofde land van het joodse volk. Tzivia denkt niet aan vertrekken, al is haar land in permanent conflict en oorlog. 'Dat zou alleen gebeuren als de _gedolei thora,_ de leiders, beslissen dat we het land moeten verlaten omdat onze vernietiging wordt gevreesd. Maar ik denk niet dat dit gebeurt. Toen Amerikaanse jesjiva-studenten onlangs vroegen of het veilig was om Israël te bezoeken – we zaten midden in de oorlog – antwoordden de gedolei thora dat Israël de veiligste plaats voor joden is.'

Ik zeg dat ik die redenering niet begrijp. Er zijn de afgelopen twee jaar meer joden in Israël gedood dan in alle andere landen bij elkaar. Je zou zeggen dat Israël het onveiligste land voor joden is.

Tzivia schudt haar hoofd. 'Hoe en wanneer iemand sterft is zijn lotsbestemming. De charedim aanvaarden dat de mens sterfelijk is en dat Hashem over leven en dood beslist. De toename van de kritiek op joden en het antisemitisme in de Verenigde Staten en Europa zijn verontrustend voor joden. Ik verwacht dat er vooral orthodoxe joden op alia gaan, want zij komen naar Eretz Israël en het heilige land.'

Terwijl ze een schaal met nootjes en fruit op tafel zet, zeg ik dat het vechten en het risico van de dood nu voornamelijk bij niet-orthodoxe joden ligt. Voor de orthodox-joodse gemeenschap bestond een vrijstelling of uitstelregeling van de dienstplicht, waarbij mannen zich fulltime wijden aan thorastudie. Daar heeft de Hoge Raad vanwege de oorlog in 2024 een stokje voor gestoken. Orthodoxe jongeren zijn nu in principe dienstplichtig. Het gevolg waren massale – vaak gewelddadige – protestbijeenkomsten. De regering staat oogluikend toe dat religieuzen de dienstplicht ontlopen.

Ook in Tzivia's religieuze wereld is het een twistpunt. Tzivia's zus en zwager zijn religieuze nationalisten. Hun kinderen gaan wel het leger in. Een van de nichtjes was woedend op Tzivia's kinderen die niet in dienst gaan. 'Begrijp je haar woede?' vraag ik. Tzivia knikt. 'Mijn man heeft in het leger gediend. Wij geloven in vrijwilligheid. Maar zij wil niet begrijpen dat wij anders zijn. Het is echt niet eenvoudig om gekleed te gaan zoals wij, om de regels van de halacha te volgen, maar wij geloven dat dit het beste voor het joodse volk is en dat de thorastudie hetzelfde effect heeft als de gewapende bescherming.' Volgens Tzivia gebeuren er door gebed en toewijding wonderen. Zo had de terreuractie van 7 oktober 2023 zich over het hele land kunnen verspreiden, maar dat gebeurde niet.

Intussen verscheurt dit twistpunt families en hele gemeenschappen. Tzivia ziet een verandering in de orthodoxe wereld. Sommige vriendinnen zijn moderner geworden. De kinderen gaan anders gekleed, ze werken in de wetenschap en volgen niet meer de gedolei thora. Ze vinden dat je in dienst moet als je niet aan thorastudie doet. Maar voor Tzivia schuilt er een gevaar in dienstplicht voor orthodoxe mannen. 'Wij willen dat onze jongens kuis blijven. Als een charedische jongen het leger in gaat, kan dat zijn hele levensstijl beïnvloeden. Ik ken jongens die na hun diensttijd totaal anders waren.'

Ik haal mijn schouders op. Dat gebeurt toch ook met niet-religieuze jongens? Na alles wat ze in Gaza hebben gezien, de bevelen die ze hebben moeten uitvoeren zijn die ook gekneusd.

'Dat bedoel ik niet', zegt Tzivia. 'Het stoort me niet dat ze harder worden. Het gaat ons om het behoud van de religieuze levensstijl. Ik heb kinderen gezien die na het leger niet meer volgens onze halachische wetten leven. Dat wil ik niet voor mijn kinderen, maar als een van hen afdwaalt dan zal ik hem nog steeds ontvangen.'

Tzivia is professioneel fundraiser van Bayit Cham, een van de grootste ngo's voor mensen met psychische problemen. Psychische problemen, misbruik, echtscheiding, geboortebeperking zijn bespreekbaar geworden in de orthodoxe wereld. Veel vrouwen gebruiken anticonceptie en willen niet meer onbeperkt kinderen krijgen. 'Wij zien de geboorte als een gebod, maar als een vrouw ziek of te oud is en niet voor haar kinderen kan zorgen dan kan ze van de rabbijn toestemming krijgen om anticonceptie te gebruiken.'

In de orthodoxe rolverdeling tussen mannen en vrouwen ziet Tzivia zich absoluut niet als tweederangsburger. Er is een scheiding van taken tussen man en vrouw. Hij moet drie keer per dag naar de synagoge. Hij bidt en studeert. Zij baart kinderen, voedt ze op en werkt. Dat je de geslachten van elkaar scheidt, betekent niet automatisch dat je een van de twee onderdrukt. 'Er zijn mannen die thora studeren, koken en de kinderen naar school brengen. Mijn zoon staat om vijf uur op om gemara-lessen te geven en dan aan het werk te gaan. Ze kleden zich in zwarte pakken om aan te geven dat ze tot de gemeenschap behoren, maar hun mentaliteit is moderner. De meeste charedi-vrouwen werken. Vrouwen moeten een hoger inkomen hebben, vooral als ze beslissen dat de man zich wijdt aan thorastudie. Ze werken in de niet-charedische buitenwereld.'

Dat die buitenwereld hen soms discrimineert voelt Tzivia ook in haar werk. Een vertegenwoordiger van grote sponsors met een religieuze achtergrond wilde alleen nog maar doneren als Tzivia zou verhullen dat Bayit Cham ook met charedische cliënten werkt. Tzivia weigerde dat, ze werkt met alle cliënten ongeacht achtergrond en religie.

'Kijk, dat is het kernpunt van discriminatie,' zegt ze. 'Het verzwijgen en zwijgen. Mijn beide schoonzonen werd werk geweigerd omdat ze charedim zijn. Zij zwegen. Toen mijn dochter nog in Petach Tikwa op school zat, werd ze iedere dag gepest door vrijzinnige kinderen van de buurtschool. Ze durfde niets te zeggen. Tijdens haar werk wordt mijn dochter geconfronteerd met kritiek van collega's. Ze houdt wijselijk haar mond. Ik heb meegemaakt dat vrouwen van verschillende achtergronden mij persoonlijk als vrouw accepteerden en zeiden dat ik niet zoals die andere charedim was, terwijl ze op de groepsapp hatelijk over onze gemeenschap spraken.' De gemeenschappelijke oorzaak is volgens haar angst. Angst dat de charedim de samenleving overnemen. Angst dat de moderne staat wordt ontwricht en theocratisch wordt, doordrenkt van joods obscurantisme.

Esti Monk, Elad

Op een steenworp afstand van Petach Tikwa doceert professor Ilana Blumberg Engelse literatuur aan Israëlisch-joodse, islamitische, christelijke en buitenlandse studenten van de Bar-Ilan Universiteit. Een van haar bekende uitspraken na de terreuraanslagen van 7 oktober 2023 is: 'Ik wil niets bewijzen. Ik wil mensen de mond niet snoeren of politiseren. Ik wil niet "ons" en "zij" zijn.' Ze groeide op in het middenwesten van de Verenigde Staten, emigreerde tien jaar geleden met man en kinderen naar Israël omdat ze hier een religieuze gemeenschap vonden die egalitair is en gelooft dat alle mensen gelijke rechten en kansen verdienen.

Ilana respecteert de joodse leefregels van sabbat en kasjroet, kuisheid en familie, maar alleen als zij gebaseerd zijn op gelijkheid tussen man en vrouw. 'In onze gemeenschap lezen vrouwen de thora en hebben ze dezelfde leiderschapsposities als mannen. We neigen politiek naar links en dat komt overeen met mijn waarden. De verscheidenheid aan religieuze stromingen in Israël vind je nergens ter wereld. De vragen over gender, filosofie, identiteit van Israël als democratie, de relatie tussen joodse Israëliërs en Palestijnen zijn belangrijk voor mij. Ik wil ze binnen mijn religieuze gemeenschap kunnen stellen.'

Ze voelt een sterke verbondenheid met andere joden, ook de charedim. 'Israëlisch zijn is jood-zijn', zegt zij. 'Religieus zijn betekent voor mij het erkennen van de waarde van ieder mens. Daarom kan ik de nationalistische ideologie niet overnemen, omdat deze de menselijkheid en waardigheid van de Palestijnen ontkent. Door hun geloof voelen sommige joden zich extreem verbonden met het land en vinden ze het moeilijk om het gezag erover op te geven. Territorium maakt geen deel uit van mijn religieuze beleving, ook al hebben we een historische band met dit land en vind ik het

moeilijk als mensen die band tussen joden en het land Israël ontkennen. Maar als Israël de Westelijke Jordaanoever en Gaza moet opgeven voor vrede, ben ik het daarmee eens.'

Ze is bang dat joodse fundamentalisten het land gaan besturen. 'Door de demografie zouden deze gelovigen binnenkort in de meerderheid kunnen zijn. Maar we kunnen de toekomst niet voorspellen. We weten niet welke leiders zullen opstaan. Aangezien de overheid niets heeft gedaan om burgers in de oorlog daadwerkelijk te helpen, zijn er grassroot-bewegingen en sterke, dynamische mensen opgestaan en dat stemt tot hoop. Mochten Netanyahu en de ultrarechtse en orthodoxe vleugel de verkiezingen in 2026 winnen, dan weet ik niet hoelang ik in de oppositie kan blijven. Mijn natuurlijke alternatief is de VS en dat ziet er op dit moment niet zo optimistisch uit. Als ik moet kiezen waar ik moet vechten voor de dingen waarin ik geloof, doe ik dat liever hier.'

Daarom demonstreert Ilana zoveel mogelijk. De rechtervleugel beschrijft die demonstranten als anarchisten en antipatriotten, maar volgens Ilana zijn het mensen die pijn lijden. Ze behoort tot een minderheid in Israël omdat ze handelt vanuit joodse religieuze idealen, maar ook vanuit een soort universalisme over het menselijk leven. 'In het begin leek de oorlog noodzakelijk om de gijzelaars te bevrijden, maar de omvang van de vernietiging in Gaza is extreem en verkeerd. Ik voel dat het Israëlische leiderschap zich daarvan niets aantrekt en zijn eigen motivaties had om het militaire conflict zo lang mogelijk te rekken. Ik ben uit het lood geslagen. Ik leef van dag tot dag. Het is niet zo dat ik tegen het leger ben – kinderen van vrienden zijn soldaat – maar ik voel dat het leger door de regering is misbruikt en mensen in gevaar zijn gebracht en vernietigd, zowel Israëliërs als de Gazanen, en dat voelt als een ontheiliging.'

Het geweld van de oorlog kwam voor Ilana heel dichtbij toen de Amerikaanse Hersh Goldberg, de zoon van jeugdvrienden, door Hamas gekidnapt, gegijzeld en vervolgens gedood werd. 'Hersh had mijn kind kunnen zijn. Zijn dood haalde de redenen waarom ik naar Israël was gekomen onderuit. Ik voel me zo machteloos terwijl de ouders van Hersh weigerden te wanhopen. Dat was voor mij een echte les.' Nu wil haar zoon van zeventien militair worden. Ilana verzet zich zolang er geen gerechtvaardigde reden is.

'We hebben een soevereine staat die wordt geregeerd door joden', zegt ze. 'We hebben een sterk leger. Je zou denken dat het lijden van joden hier beperkt is vergeleken met het leven onder een buitenlands regime. Maar sinds 7 oktober leven mensen zonder huid. Voor de rest van de wereld is dat moeilijk te begrijpen, want ze zien een sterke joodse staat, maar Israël is een staat vol machtelozen. Een twintigjarige militair in Gaza, wiens grootouders holocaustoverlevenden waren, voelt nog steeds de angst van de vergassing van miljoenen joden die tachtig jaar geleden plaatsvond. Wij zijn allemaal opgevoed in de schaduw van Auschwitz. Laatst liepen er twee meisjes in mijn straat, ze vroegen mij: "Is dit een veilige plek voor ons? Zijn er Arabieren?" Dit is voor mij zo duidelijk racistisch, maar ik besefte dat ze echt bang waren. Ze kennen de Arabieren niet, hebben waarschijnlijk nooit met hen gesproken en zijn bang voor hun veiligheid, ook al staan alle machtsstructuren aan hun kant.'

Ilana is teleurgesteld, ze wilde deel uitmaken van *Am Israël,* het joodse volk, maar sommige joodse stromingen keuren haar visie en levenswijze af. Ze voelt zich bedreigd door de fundamentalistische en extremistische groeperingen in de samenleving. 'Religieus fundamentalisme, of het nu charedisch of nationalistisch is, wordt soms gewelddadig tegen vrouwen en niet-joden, en vooral tegen Arabieren. Dat maakt mij bang. Ik maak geen onderscheid tussen Arabische terreur en joodse terreur.'

Boekenkast in het huis van Esti in Elad

Als ik onder de hoge metalen draad van de *eroev* – de symbolische afscheiding die orthodoxen toestaat op de sabbat een tas of een kind te dragen; iets wat anders verboden is – de charedische nieuwbouwstad Elad binnenrijd, lijkt het alsof ik op een andere planeet beland. De gescheiden jongens- en meisjesscholen, jesjiva's en oelpaniem, zijn net uit voor de lunch. Ik manoeuvreer mijn auto door een massa jongens met lange zwarte jassen, zwarte hoeden en pijpenkrullen die zich naar huis haasten, meisjes met vlechten en lange rokken en vrouwen met pruiken of hoofddoeken achter kinderwagens.

Esti Monk wacht me voor haar benedenwoning op. Ze woont hier met haar man en zes van de tien kinderen. De andere kinderen zijn getrouwd. Simi, een meisje met het downsyndroom, is geadopteerd. 'Dat is niet alleen een mitswa, het brengt ons vreugde', zegt Esti. 'Na mijn laatste zwangerschap kon ik geen kinderen meer krijgen, maar het verlangen naar meer bleef. Toen werd Simi na haar geboorte door haar ouders in het ziekenhuis achtergelaten. Ze konden niet voor haar zorgen en nu hoort ze bij ons.'

Ze emigreerde uit Londen en zat nog op school toen ze trouwde. Net als bij Tzivia is het gezin Litouws-charedisch. Haar dagelijks leven ziet er volgens Esti niet heel anders uit dan dat van andere Israëliërs, zij het dat ze leven volgens de thora en de 613 mitswot; de geboden die joden dichter bij God brengen. Het verschil zit hem vooral in de pleziertjes. 'We gaan niet uit op de sabbat, we kijken geen televisie, werken niet op de computer, eten zelden in restaurants. De kinderen hebben geen mobieltjes. We zitten thuis met alle kinderen en kleinkinderen, eten, praten en zingen samen. De kinderen spelen met elkaar. Dat is gezellig en kost geen geld.'

Het is belangrijk voor Esti dat haar kinderen 'puur' zijn, de thora studeren en dicht bij God en de charedische leefwijze blijven. 'Totdat mijn kinderen getrouwd zijn, weten ze niet eens hoe je kinderen maakt.' Esti lacht breed. 'Toen mijn dochter van 21 voor haar huwelijk seksuele voorlichting kreeg, barstte ze in tranen uit en zei: ik trouw niet.'

Het leven van een *avrech kollel,* een getrouwde jesjiva-student, gaat niet over rozen, zegt Esti. Ze leren van half acht 's ochtends tot elf uur 's avonds. Voorheen kregen ze een staatstoelage, maar die is nu afgeschaft voor mannen van de dienstplichtige leeftijd van 18 tot 26 jaar. Ze krijgen soms nog donaties uit het buitenland. Daarvan kun je geen groot gezin onderhouden en meer dan 39 procent leeft onder de armoedegrens, aldus het Nationaal Verzekeringsinstituut. Toch doen de charedim veel vrijwilligerswerk en een alternatieve dienstplicht bij ondersteunende organisaties waar charedim werken, zoals Zaaka, die de doden van verkeersongevallen, raketaanvallen en terreuracties ruimt, en United Hatzalah, die eerste hulp aan slachtoffers biedt.

Esti vergelijkt de huidige vijandigheden tegen de religieuzen met de tijd vóór de holocaust in Europa. 'We hebben soms het gevoel dat ze van ons af willen. Onlangs liep een vrouw met haar hond ons tegemoet. Ze spuugde op de grond en zei tegen de hond: "Kom, ga opzij voor die religieuzen. Ze stinken." Mijn zonen worden regelmatig uitgescholden voor parasieten. Een van de ministers zei zelfs dat wij moeten worden afgevoerd op een kruiwagen. We kunnen daar niet veel tegen doen. We blijven trouw aan onze religie en Hashem en hopen dat er in de toekomst vrede zal zijn tussen joden.'

En hoe zit het met vrede tussen joden en Palestijnen? vraag ik. Ze haalt haar schouders op. 'Dat wens ik, maar ik geloof het niet. In de thora staat in principe: Esau haat Jacob. Dat betekent dat niet-joden joden haten. Natuurlijk zijn er wel niet-joden die ons niet haten, zoals we gezien hebben met de redders van joden in de holocaust.'

Ik ben geschokt over deze verwijzing naar de bijbel, want die betekent in principe dat antisemitisme voor joden altijd en overal op de loer ligt. 'Als je dat gelooft, zal er dan ooit vrede zijn? In Gaza werden tienduizenden kinderen gedood door Israël. Hoe zie je dat dan?' probeer ik.

'Dat is heel verdrietig. Er zijn zeker goede Gazanen, maar ons leger stuurde de bevolking in de gebieden die gebombardeerd werden vooraf flyers met waarschuwingen. Ze doen hun best om geen baby's te doden.'

Ik kijk haar aan: 'Wiens schuld is het dan? Hamas?'

Ze glimlacht. Zij beschuldigt niemand want dat is niet haar geloof. 'Maar we zien toch wat Hamas op 7 oktober gedaan heeft en wat er tijdens de holocaust gebeurd is? Ze haten ons. Joden zouden zoiets nooit doen en als ze onschuldige mensen doden is dat tegen hun wil; ze hebben geen keus.'

'Dus er komt nooit vrede?'

'Toch wel. Op het donkerste moment van de wereld komt de Messias en dan zullen er geen oorlogen, geen leed en ziekten meer zijn. Iedereen wordt dan chared. Daar bidden wij iedere dag voor', zegt ze gedecideerd.

Even is het stil tussen ons. 'De vrijzinnige joden vrezen dat de charedim het overnemen. Is die vrees gegrond?' vraag ik hardop.

Esti antwoordt met een tegenvraag: 'Hoeveel kinderen heeft een vrijzinnig joods gezin?'

'Twee of drie, schat ik.'

Ze knikt. ‘En hoeveel kinderen heeft een charedisch gezin?’

‘Zo’n negen of tien. Soms meer.’

Ze glimlacht. ‘Dus?’

‘Ik probeer jouw spiritualiteit te begrijpen’, zeg ik. ‘Maar kan er in een wereld van overwegend charedim nog begrip en vrijheid zijn voor de andere kant, de vrijzinnige joden en niet-joden?’

Esti strijkt het tafelkleed glad en denkt na. ‘Persoonlijk hoop ik dat, maar er zijn zoveel verschillende stemmen, zoveel politieke agenda’s. Alleen God kan ons verenigen.‘

Feini uit Jeruzalem denkt daar heel anders over. Misschien komt het doordat ze als charedische opgroeide in de gemengde stad Haifa met orthodoxen, vrijzinnigen en Israëlische Palestijnen. Misschien ook doordat ze zich van jongs af aan feminist voelt en alle mannen in haar gezin werken. Feini houdt van de charedische gemeenschap, maar wil tekortkomingen rechtzetten. Ze trouwde op haar achttiende met een kollenik, kreeg drie kinderen en werd geestelijk en financieel misbruikt. Tien jaar later scheidde ze van haar man en stond ze er alleen voor, haar gemeenschap keerde haar de rug toe.

‘Je hebt dan twee mogelijkheden’, zegt ze kordaat. ‘Of je vertrekt, of je blijft en probeert het onrecht te bestrijden.’ Feini koos voor het laatste. Ze schreef een anonieme blog over haar leven, die zoveel likes kreeg dat ze begreep dat duizenden charedi-vrouwen haar lot deelden. Ze richtte de ngo ‘Waar jij heengaat zal ik ook gaan’ op en studeerde business administration, terwijl ze eigenlijk arts wilde worden, zegt ze grijnzend. Inmiddels telt de organisatie honderden activistische charedische vrouwen. Ze leren over preventie van kindermisbruik, intimidatie en politiek.

‘Kan dat allemaal wel volgens de wetten van de thora?’ vraag ik

Feini knikt. ‘We overtreden de regels van de charedische gemeenschap, de thora, de halacha en de talmoed niet. We verleggen en verbreden de grenzen. Sociale regels kun je veranderen als ze onrechtvaardig zijn. We willen de charedische wereld sterker en gezonder maken.’

Ze wil nu de studie van de gemara, de verzameling commentaren van belangrijke rabbijnen, voor vrouwen introduceren, al is dat een taboe. ‘Ons religieus feminisme moet zijn eigen taal creëren. Daarom willen wij de joodse wetten bestuderen zonder de uitleg van een man. We zouden bepaalde teksten niet mogen lezen. Als vrouwen masters in psychologie en rechten kunnen halen, waarom zouden wij dan geen thora-geleerden kunnen zijn? Mannen zijn erop tegen. Ze zeggen dat wij het inkomen verdienen, kinderen dragen en opvoeden. Als we ook nog thora-geleerden worden, bedreigen we de hiërarchie van de samenleving.’

Na 7 oktober heeft Feini met vele charedi-vrouwen als vrijwilliger de getroffen families geholpen. ‘Maar op straat doen mensen neerbuigend omdat ik een pruik en lange jurk draag. Zo kwam ik tijdens de oorlog terecht in een demonstratie voor een staakt-het-vuren. De demonstranten keken me aan alsof ze me wilden villen, terwijl ze niet eens wisten waarvoor ik sta.’

Ik vraag waar ze dan voor staat. Feini antwoordt: ‘We zullen compromissen moeten sluiten tussen religieuzen en vrijzinnigen. Tussen joden en niet-joden. Om de gemeenschap na deze oorlog te helen – ik heb het niet over winnen – moeten we toegeven. Ik hoop dat het staakt-het-vuren stand houdt, zodat we vrede met onze buren en in Israël zelf kunnen sluiten. Oorlog mag geen doel zijn. Eigenlijk moet de joodse natie een *Beit Shalom,* een huis van vrede zijn.’